

Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig

A történetkutatónak, aki Buda városának a török uralom utáni évtizedekből fennmaradt írásos emlékeit tanulmányozza, feltűnik az a véget nem érő, szüntelen harc, melyet a városi polgárság és a tanács a bécsi hatalom igazgatási és katonai szervei ellen folytat a városra kirótt adók, közterhek elhárítása céljából. A panaszbeadványok, emlékiratok, tiltakozó iratok tömege áramlik a felettes hatóságokhoz, politikai vezető személyiségekhez, a bécsi udvari kamarához, a nádorhoz. Ezekben szinte a hivatalos levelezés alaphangjaként csendül fel a panasz; a szegény, elnyomott, romokban levő, kiszarolt várost mentsék fel eme vagy ama adó, közteher, vagy szolgáltatás fizetése alól.

A török elleni felszabadító hadjárat során Pest 1686. június havában, Buda pedig szeptemberre kerül a győztes császári csapatok kezébe. Romok, kiégett házak, piszok és mocsok, ez maradt meg csupán a nagymúltú városokból. A lakosság elpusztult vagy elmenekült, a győztes császári katonaság mulatozásának hangja tölti csak be egyelőre a sivár, elszomorító látványt nyújtó, üszkös utcákat.¹ Budán és másutt is, a császári katonaság gögös hódítóként veszi hatalmába az »új szerzeményeket«, s települ újabb zsarnokként a török járomtól megszabadult, sok nyomorúságot látott magyar jobbágy és városi polgár nyakába.

A töröktől visszaszerzett területek sorsáról már jóval Buda visszafoglalása előtt, 1684-ben intézkedik a bécsi kormányzat. Az országot meghódított gyarmatként kezelő bécsi kormánykörökben már ekkor kialakult az a vélemény, hogy a visszaszerzett területek nem magyar kézre, magyar fennhatóság alá, hanem a bécsi katonai, illetve kamarai igazgatás hatáskörébe kerülnek.² Ezt a szándékot magyarelles, abszolutisztikus tendenciák táplálták, mégpedig kimondottan az a nézet, hogy a visszafoglalt területek a fegyver jogán teljesen a császár birtokát képezik, s az uralkodónak a visszahódítás érdekében hozott áldozatok révén szabad rendelkezési joga van ez országrészek felett. Előkészítése volt ez a magyar állami függetlenséget megsemmisüléssel fenyegető, a magyar gazdasági életet még jobban gúzsba kötő, gyarmatosító politikának, melynek »magasabbrendű módszereit« a XVII. század végének bécsi államférfiai kidolgozni ugyan még nem tudták, de megnyitották a kaput e területek durvább módszerekkel történő katonai és gazdasági

leigázása felé. Ennek következtében az ország területe zsákmányra éhes katonatisztek vadászterületévé válik, kik a töröknél is nagyobb mértékben zsarolják ki a lakosságot.³ Az osztrák államháztartás a nagy katonai kiadások, a költséges barokk udvartartás, pazarlás és a vezető hivatalnokok korrupciója miatt súlyos válságban van ezekben az időkben, s a pénzügyi krízis levezetésére, a felduzzasztott katonaság ellátására a visszahódított területekből kiperéselhető jövedelmeket szándékoznak felhasználni. E jövedelmek megállapítására, az anyagi források felkutatására, a könyörtelen kizsákmányolás megszervezésére a bécsi udvari kamarát használják fel.⁴ Ezért a tervek végrehajtására, a kamarai jövedelmek beszedésére, egyben az új szerzemények felett a hatósági jogkör gyakorlására közvetlenül a visszafoglalás után, még 1686-ban felállítják a bécsi kamara végrehajtó szerveként az 1690-ben adminisztrációvá átalakult budai kamarai inspektorátust. Az új hatósági szerv felállítása nemcsak a gazdasági kiaknázást biztosítja az osztrák kormányzat számára, hanem az ország területi megosztottságát is fenntartja s ezáltal a bécsi gyarmatosítók berendezkedési terveit megkönnyíti.⁵

Budán e politika jegyében indul meg a városi élet 1686 őszén. Egyelőre a katonaság, mégpedig a budai várparancsnok a mindenható úr, a város első lakói is katonák. Beck Menyhért Lipót várparancsnok közvetlenül csak az uralkodónak, a bécsi haditanácsnak, illetve Lotharingiai Károly fővezérnek van alárendelve, még a hadbiztosságtól sem köteles utasítást elfogadni. A katonaság foglalja le egyelőre az összes jövedelmeket, a lakható házakat, látja el a város primitív közigazgatását és a bíraskodást, indítja meg elsősorban a Vár újjáépítését. A katonaság kizárólagos uralma azonban a bécsi körök számára sem kívánatos, ennek ad hangot Vorster hadi élelmezési igazgató, amikor felhívja a figyelmet a kamarai gazdálkodás megszervezésének a sürgős voltára, különben a kamarát illető jövedelmeket és hasznot a budai helyőrség tisztjei fogják maguknak kisajátítani. A figyelmeztetést gyors intézkedés követi, 1686 szeptemberében kinevezik Werlein István János érsekújvári élelmezési biztost budai kamarai inspektornak, s megbízzák Buda, illetve a visszahódított területek »kamarai« megszervezésével. Werlein egyébként már 1685 óta e kamarai újjászervezés szakembere, aki láthatólag széleskörű tapasztalatokat szerzett e munka terén. Werlein lemondhatja Beck budai várparancsnokot a kincstári jövedelmekről, s ezek helyett a parancsnok 150 Ft havi tiszteletdíjat kap.⁶

A bécsi udvari kamara 1686. november 5-én bocsátja ki hivatali utasítását a kamarai igazgatás megszervezésére vonatkozólag. Ez az instrukció a bécsi neoacquistica politika jellegzetes terméke. Kifejti először is a már említett elvet, hogy Budán a hadijognál fogva minden birtok és jövedelem az uralkodó, illetve a kincstár tulajdona, mivel a város elfoglalása nagy anyagi áldozatokba került, és majd felépítése is tetemes költségeket fog igényelni. Az utasítás szerint minden hasznvétél és szolgáltatás, minden katonai és egyházi vagy más igény kizárásával további rendelkezésig a kincstárt illeti meg. A kamarai inspek-

tornak, aki egyébként a polgári igazgatási és bíraskodási ügyek fölött is dönt, legfontosabb feladata a török adóztatási jövedelmek kipuhatlása és megállapítása. A szőlők, erdők, szántók, legelők, fürdők, vendéglők tulajdonjogát a kincstár magának tartja fenn. A Várban katolikusoknak és elsősorban németeknek, más városrészekben és Pesten más nemzetiségűeknek is, méltányos ár ellenében, 3—5 évi adómentesség biztosítása mellett, házakat lehet kiutalni, de e házak újjáépítését egy év alatt be kell fejezni. Fontos rendelkezéseket hoz az instrukció a vámokat és adót illetően. A vámokat, a harmincadot éppúgy, mint a török időkben, be kell szedni. Az italmérés és húsmérés haszonélvezete szintén a kamaráé, de a lakosság letelepedésével ezt a jogot polgári személyeknek is át lehet adni, a szokásos accisa, azaz fogyasztási adó befizetése ellenében. Figyelmébe ajánlja az instrukció a kamarai felügyelőnek a malmok, a vízfogás, a halászat jövedelmét és bérbeadását, az osztrák köbölös árusításának népszerűsítését. A templomok és ehhez tartozó javak tulajdonát az uralkodó egyelőre függőben tartja, a papoknak eltartásáról időlegesen a kamara gondoskodik.⁷

Már ez az utasítás is tartalmazza annak a gazdasági politikának lényeges vonásait, melynek hatását Buda életében a török uralom után e tanulmány megvizsgálni kívánja. E politika az összes városi jövedelmek és haszonélvezetek, majd az ezek után befolyó adók és vámok lefoglalásával már eleve nehéz és válságos helyzetet teremtett az éppen kialakulás előtt álló városi élet számára. A polgári jövedelmek és javak lefoglalása, a város gazdasági életének gúzsba kötése nemigen eredményezhette a lakosság vagyonosodását és teherbíróképességének növekedését, márpedig az utóbbit az elkövetkezendő években, amint látható lesz, a bécsi kormányzat maximális mértékben igyekszik kihasználni. E rendelkezéseket a gyors jövedelemszerzés törekvése jellemzi, mely híjával van megelőző racionális gazdasági szervezésnek, s az egész kamarai berendezkedésnek a rablógazdálkodás jellegét kölcsönzi. E szervezet kizsákmányoló volta és az egész berendezkedés válsága egyhamar napvilágra kerül az elkövetkező évek során.

Buda városában a polgári élet 1687 őszén indul meg, ekkor alakul meg az első városi tanács és erősítik meg tisztségében Prenner Farkas Andrást, az első budai polgármestert. A városi hatóság a kamarai inspektorátus gyámködása alá kerül, a polgármestert ugyan az inspektor három jelöltje közül a városi polgárság választja meg, a tanácstagokat azonban a kamarai inspektor nevezi ki élethossziglan. A városi közigazgatást felülről rendeletekkel irányítják, az igazságszolgáltatás dolgában a feljebbviteli fórum az inspektorátus, a városi számadások ellenőrzése szintén hatáskörébe tartozik. A városi haszonvételek és jövedelmek kamarai kisajátításával, a városi önkormányzat ily megszükkítésével Buda távolról sem jutott azoknak a kiváltságoknak, s főleg vagyoni forrásoknak, adómentességnek birtokába, amelyek az akkori szab. kir. városokat, sőt egyéb privilegizált városokat is megillettek.⁸ A haszonvételek és jövedelmek átadása, a közterhektől való mentesítés pedig

lényeges feltétele volt a városi élet megindulásának, a város felépítésének.

Ilyen jellemvonásokkal és sajátságokkal bontakozik ki tehát a töröktől visszafoglalt területen, így Budán is a neoacquistica rendszer, melynek értelmében a város idegen állami szerv, a bécsi kamara fennhatósága alá kerül. Bécsi hatóságok foglalják le a városi jövedelmeket, ezek vetik ki a súlyos adókat, hogy azután a jövedelmekből és az adókból származó összeg a császári katonaság pénztárába vagy pedig a bécsi kamara pénztárába folyják be. A város új telepeseinek meglehetősen nehéz sors jutott osztályrészül, amikor hozzákezdtek az ostrom romjainak eltakarításához, az új élet alapjainak lerakásához. Az egyelőre csekély számú lakosságnak az életet úgyszólván előlről kellett kezdenie, az otthont felépítenie, a termelést megindítania. Ez a tevékenység az újonnan betelepülőknek úgyszólván minden anyagi erejét leköti. Ehhez járul a gazdasági élet szervezetlensége, a tulajdonjog kialakulatlansága. A megélhetés akkor elsősorban fontos eszközének, a földnek kiosztása igen nehezen halad előre. A városiak panaszt is emelnek a kamarai inspektorátus ellen, hogy késlekedik a föld és a szőlő kiosztásával, annak ellenére, hogy a juttatandó telkekért pénzt hajt be a polgároktól.⁹ A kamarai inspektorátus a még fennálló török veszéllyel indokolja a telkek és a föld kiosztásának elhúzódsát. Ezzel szemben a katonaságot semmi sem gátolja abban, hogy a legjobb földeket, réteket és legelőket lefoglalja magának.¹⁰ A mezőgazdaság területén egyedül a szőlőművelés az, amelyben van valami életerő, bár egyelőre ez is visszahanyatlott a török uralom alatti állapothoz képest.¹¹ Az ipar és kereskedelem megindulása elé is igen nagy akadályok tornyosulnak. Bár a letelepülő lakosság legnagyobb része kézműves,¹² az iparúzés akkori elsőrangú feltétele, a céhhé szerveződés csak a következő években indul meg. A belső piac még nem alakult ki, az új telepések szegénységük miatt rossz vásárlók, a katonaság pedig az élelmiszereket a markotányosoktól szerzi be, s kellő számú mesteremberrel is ellátja magát. A markotányosok, sőt a császári tisztek ital- és húsmérése nemcsak a katonaság, hanem még a polgári lakosság fogyasztásának hasznát is elvonja a városi lakosságtól.¹³ Különbén sem kapcsolódhatott még be Buda az országos kereskedelmi élet vérkeringésébe, ezt a bekapcsolódást akadályozzák a különféle vámok, elsősorban a harmincad fizetésének kötelezettsége.

Az idegenből származó, többnyire német telepéseknek nem is tetszik a bécsi kormányzat bánásmódja, egyelőre azonban nemigen ismeretesek előttük a magyarországi viszonyok. Nincs tudomásuk például a magyarországi városfejlődés egyik legfőbb tényezőjéről, a szabad királyi városi kiváltságokról. Az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen Buda küldöttei azonban tudomást szereznek azokról a jogokról és kiváltságokról, amelyeket a régi magyar főváros a török előtti időkben kapott, s ezzel teljesen feltárul előttük városuk nyomorúságos és megalázott helyzete. Ezek a kiváltságok nemcsak kivételes közjogi helyzetet, hanem vagyoni forrásokat, adómentességet, kiváltságokat, egyszóval

a polgári élet feltételeit és a jobb élet reményét jelentik Buda új lakosai számára.¹⁴ Ez a sorsdöntő felismerés, az ősi kiváltságok bővölete indítja meg a budai és pesti polgárok másfél évtizedes önkormányzati harcát, melynek egyik döntő célja a város felemelkedésének útjába álló súlyos adók és terhek elhárítása is. Az ősi kiváltságokért, Buda felemelkedéséért folytatott küzdelem első lépése az a memorandum, amelyet az 1687. évi pozsonyi országgyűlés után terjeszt föl a város az uralkodóhoz. Ebben a memorandumban, ellentétben a kamarai politikával, kifejti, hogy Buda városát kiváltságok és kedvezmények nélkül felépíteni, fővárossá fejleszteni nem lehet. A város felemelése céljából városi territoriumot, birtokokat és erdőt kér, ingyen házakat, mentességet a házadótól és a harmincadtól. Az italmérés és húsmérés utáni fogyasztási adót (accisát), a városi telekkönyvet és az azzal járó jövedelmeket, a vámszedés lehetőségét, a hajóhíd birtoklását szintén a város igényli magának. Kéri továbbá a céhprivilegiumok taksa nélküli megerősítését, a katonaságnak a sör- és borméréstől való eltiltását és két országos vásár tartásának engedélyezését.¹⁵

A memorandumban foglalt kívánások azonban a bécsi körökben meghallgatásra nemigen találtak. Az 1686. november 5-i kamarai utasításban körvonalazott politikához híven, a budai kamarai inspektorátus és a katonaság valóban lefoglalja a városi jövedelmeket és haszonvételeket, megkezdi az adók és egyéb terhek behajtását, s szigorúan érvényesíti azt a kizsákmányoló, gyarmati politikát, amelyet nagy vonalakban már 1684-ben megfogalmaztak Bécsben. Különösen a neoacquistica rendszer súlyos adóigája válik e politika következtében nemcsak Budán, hanem az újszerzeményi területeken mindennél a meginduló élet egyik legfontosabb problémájává. Ez érintette leginkább a tömegek, a lakosság egyetemének sorsát. Épp ezért az adókérdés elemzésével mélyen bepillanthatunk a töröktől visszafoglalt Buda életébe, s a város akkori fejlődésének sok, eddig még nem eléggé feltárt tényezője válik ismeretessé előttünk.

*

A Budára nehezedő adóterhek, a bécsi elnyomó hatalom kettős (kamarai és katonai) jellegéhez híven, részben kamarai, részben pedig katonai adóterhek. A kamarai adók, melyekről az előzőekben már részben szólottunk: a fogyasztási adó (accisa), a terménytized, a harmincad, később a telekkönyvi díjak és az ezekkel együtt beszedett szőlőkilenced (hegyvám). A katonai terhek a katonaság ellátására kivetett porció, majd a katonaság ellátására nyújtott egyéb szolgáltatások (service) és a katonai beszállásolás. Az utóbbi ugyan nem nevezhető kimondottan adónak, a beszállásolás kérdésének vizsgálata nélkül azonban nem rajzolhatunk teljes képet a városi lakosságra nehezedő adók és terhek rendszeréről. A katonai terhek közé számítható a császári hadsereg kezén levő hajóhídon szedett vám, mely a Dunán átszállítandó,

akkor igen fontos épületfa megdrágítása miatt már 1688-ban panaszra ad okot.¹⁶

A város kiváltságokat és adómentességet kérő beadványai, a város nyomasztó gazdasági helyzetét feltáró újabb és újabb panaszok ellenére a kamarai inspektorátus 1688-ban és 1689-ben szigorúan behajtja az adókat és a vámokat. A városi tanács panaszos emlékiratban adja elő, hogy a harmincadmentesség helyett a harmincadosok egy pár ökörért egy tallért (másfél forint) szednek, az accisa-mentesség helyett a császári provizorátus (adóbeszedő hivatal) 2 Ft-t hajt be ugyanezért az illetékes polgároktól, mindez pedig az élelmiszerek drágaságát idézi elő. Sokallják a betelepülőknél kiosztott romos házhelyek után kivetett taksa összegét is, amelyet nem méltányos összegben, hanem a betelepülő holmija, élelmiszerkészlete alapján állapítanak meg, s ezáltal is drágaságot okoznak. Mindez, ha tovább így megy, a helység teljes pusztulására s a betelepülők elijesztésére fog vezetni — adja elő a panaszírat. Legalább az accisa és a harmincad fizetésétől 12 évre, a romos házhelyek utáni taksa fizetésétől egy bizonyos időre mentse fel a várost a kamara — ismétlik meg adómentesség iránti kérelmüket a budaiak.¹⁷

Az adómentesség kérdését nemcsak a budaiak nyomasztó gazdasági helyzete tartja állandóan napirenden. A bécsi kamara nem zárkozhatott el teljesen a városiak kérései és panaszai elől, a gazdasági élet megindulásához nemcsak itt, hanem a visszafoglalt területeken mindenütt szükség van néhány évi türelmi időre, egy kis lélegzetvételre. Az 1686. november 5-i kamarai utasítás is ígért 3—5 évi adómentességet a kiosztott telkekre és házakra. Az adómentesség ügye nem látszik tehát teljesen reménytelennek, márcsak azért sem, mert a bécsi kamara a városi kiváltságok és haszonélvezetek iránti igényeket, úgy látszik, az adómentesség megadásával akarja leszerelni. Az adómentesség ügye azonban egyelőre még nem érett meg, az adóztató politika további csapásaira, a budaiak további küzdelmére van még szükség. A csapás, amely Buda városát az adómentesség kivívásáért a döntő rohamra készíteti, nem sokáig várat magára, 1689 februárjában megérkezik a Pest megyei főispán rendelete a városra kivetett porcióra vonatkozólag.¹⁸ Ezzel a kamarai terhek mellett a bécsi haditanács, illetve a császári hadbiztonság adóztatása is kezdetét veszi Budán.

A császári katonaság ellátására beszedett porciónak már a híre is elegendő arra, hogy a budaiakat a legnagyobb rémületbe ejtse. A porció, a velejáró katonai exequálások, kihágások, tortúrák a magyarság legszörnyűbb terhei ebben az időben. A császári katonaság zabolátlan önkényeskedése, a mérhetetlenségig fokozott kizsákmányolása a városiak előtt is jól ismert dolog volt. Az osztrák szoldateszka Magyarországot ellenséges országgként rabolja, fosztogatja, s elképesztő összegeket sajtol ki az amúgy is hihetetlenül alacsony életkörülmények között tengődő lakosságból. Az országra kivetett 2—3 millió Ft-nyi porción felül 10—20 millióra rúg az az összeg, amit a császári hadbiztosok saját belátásuk szerint »minden szabály és rend« nélkül behajtanak a földhözragadt

magyar jobbágyon, úgyhogy az végpusztulását várja és inkább a török időket kívánja vissza.¹⁹ E terhektől, melyeknek országpusztító hatását maga Kollonics Lipót, a bécsi kamara elnöke is hangoztatja, császári közegek közbenjárása ellenére is csak igen nehezen lehetett megszabadulni, mivel a bécsi kormánynak legfőbb törekvése az, hogy a császári katonaságot magyar területen, a magyar lakosság költségén tartassa el.²⁰ A nyers hatalom birtokában levő katonaság kíméletlenül él ezzel a »jogával«, úgyhogy a falvak és városok mindent megtesznek, hogy a porciót exequáló, sáska módjára mindent felélő katonaságot távol-tartsák maguktól. A Bécsből kért porciót a megyék között a nádor vezetése alatt álló pozsonyi mágnáskonkurzus osztja szét és a bécsi haditanács által kiküldött hadbiztosok hajtják be. A behajtásnál közreműködnek ugyan a megyék, maga a budai kamarai inspektor is, azonban ezeket inkább felelősséggel terhelik, nem fizetés esetén rájuk is kijárhat a katonai végrehajtás.

Mindezek után érthető, hogy a porció ügye kétségbeesett, nagy erőfeszítésre készíti a budaiakat, azonnal felírnak a kamarai inspektor-nak, hogy a várost a végső veszélytől mentse meg, a porciót háriítsa el és az adómentességet biztosító, a félig már megígért császári privilégiumlevelet eszközölje ki, különben az ily adók a város teljes pusztulását (zu genzlich ruin diser Statt) fogják előidézni.²¹ Azonban az inspektor, mint majd máskor is, nemigen tudott a hadbiztosok ellen fellépni, úgyhogy Buda szindikusát, Küechl Miklóst a bécsi kamarához küldi fel a porcióveszély elhárítása végett. Küechl először Kollonics Lipóthoz megy, aki jóakarattal fogadja, azonban közli vele, hogy Caraffa főhadbiztossal szemben a város megvédése igen nehéz dolog. Valóban az összes bécsi vezetők közül Caraffa tanúsít a legnagyobb részvétlenséget, Küechlnek kifejti, hogy a porció alól mentesíteni senkit sem lehet, azt más, tönkrement városok is fizetik, Buda sem kivétel. A szindikus hiába adja elő, hogy a lakosságnak egyelőre semmi jövedelme nincs, megélni is alig tud, Caraffa azzal fejezi be a vitát, hogy pénzt kiadni senki sem szeret.²²

Buda azonban nem adja fel a harcot, további emlékiratokkal ostromolja a kamarát, amelyekből kitűnik, hogy a rácokra kivetett 250 forint adót már katonai karhatalommal kezdték behajtani, a rácok bíróját a katonák összevagdalták és a lakosság közül többeket kegyetlenül összeverték, a nőket és gyermekeket bántalmazták. A német lakosságra ilyen executiót egyelőre nem küldtek.²³ A katonai végrehajtást a kamarának a főhadbiztossághoz küldött átiratára állítják le.²⁴ Az emlékiratok és a kamara közbenjárása végül is eredményt hoznak, 1689. augusztus 22-én egy császári leirat Budát és Pestet öt évi adómentességben részesíti.²⁵

Az öt éves adómentesség, melyet 1689-től számítottak, első pillanatra az első komolyabb eredménynek mondható Budának a város felemelkedése, a városi kiváltságok visszaszerzése érdekében folytatott harcában. Ez a kedvezmény, melyet a visszafoglalt területek benépe-

sítése, a gazdasági élet megindítása céljából a bécsi kormányzat más helységeknek is megadott, Buda és Pest esetében, legalábbis az adómentesség időtartamát illetőleg, még viszonylag kedvezőnek is mondható, mert például Esztergom városa csak hároméves mentességet kapott. Azonban túlzás volna azt hinni, hogy az adómentesség megadása bizonyos eltérést jelent a bécsi kamara már megkezdett politikai irányvonalától. E kedvezménnyel csupán az új telepések adózóképességét kívánják oly fokra emelni, hogy azután az adók és terhek behajtásához annál határozottabban hozzáfoghassanak. S valóban, amint majd látni fogjuk, a bécsi hatóságok még az ötödik évet sem tudják kivárni, s az adómentes idő letelte előtt súlyos terhekkal rakják meg Buda lakosságát. Más körülmények is erősen csökkentik e kedvezmény értékét, s akadályozzák Budát abban, hogy az öt év alatt komoly építőmunkát végezessen és gazdaságilag megerősödjék. Az adómentesség megfogalmazása, amint a róla beszámoló iratokból kitűnik, nagyon általános, fogyatékos, kibúvókat tartalmaz. Az adómentesség csak részleges, általában a közterhektől, a rendes terhektől (a publicis oneribus, communia onera), illetve csak a telekre és az ingatlanokra vonatkozó terhektől való mentességet értik rajta, itt is a telekadó (Grunddienst) és a tized kivételével.²⁶ Ez a fogyatékos megfogalmazás arra szolgáltatott okot, hogy az egyes adókat behajtó közegek magukra nézve ne tekintsék kötelezőnek. Budának minden egyes adómnél külön harcot kell vívnia, hol sikeresen, hol sikertelenül, az adómentesség érvényének biztosításáért.

Az adómentességet nehéz küzdelmek, sok emlékirat árán a porcióra, a terménytizedre s a telekkönyvi díjakra vonatkozólag sikerült 1689-től 1692-ig biztosítani. (Sőt a telekkönyvi díjakat még ezután sem kellett fizetni.) Azonban mindjárt a porció esetében Budának körömszakadtáig menő harcot kell vívnia a császári hadbiztosokkal, a megyével. A hadbiztosok állandóan kétségbevonják az adómentesség érvényét, s Buda az elkövetkező években, akármennyire is lobogtatja az adómentességet biztosító császári kiváltságlevelet, igen nehezen, a bécsi kamara állandó közbenjárásával képes csak bizonyos ideig a megye és a hadbiztosok porciót követelő rohamait fenntartani s a katonai végrehajtást elkerülni, kihasználva azt a körülményt, hogy a kamarai tisztviselők a jövedelmek biztosítása érdekében hajlandók voltak a katonasággal szembehelyezkedni.

Súlyosbította a helyzetet a porcióval kapcsolatban az is, hogy a porció ebben az időben a katonaság eltartásának biztosítása miatt, amint már hangsúlyoztuk is, annyira egyetemlegesen szigorúan behajtott teher, hogy Budának egyelőre csak a városiak által hangoztatott porciómentessége kivételésként hat az országszerte dühöngő porcióbehajtás közepette. Pest-Pilis-Solt megye, melynek porciókontingensébe Buda és Pest is tartozott, kegyetlen adóztatás színtere ebben az időben. Az 1690. évre kivetett 60 000 Ft porciót a legkíméletlenebbül hajtják be. Amint azt a porciót beszedő bizottság emlékirata mondja, a végrehajtás elkerüléséért magáért a parasztok mindenüket, sőt a még le nem

szüretelt szőlőtermést is eladják. Az adószedők a házat, a telket, az embert, a marhát, a szántót, rétet, szőlőt, sőt az ártatlan gyereket és a gyermeket az anyja testében is beletaksálják, hogy a szörnyű porciót a népből kipréseljék.²⁷ Renzing hadbiztosnak, aki 1689 februárjában Budán is tevékenykedett, embertelen procedúrái kínozzák a jobbágyokat, annyira kiszípolyozza és tönkreteszi a megyét, hogy a betelepült falvakból csak 60 maradt meg, a többi szétszóródott. Ha gyors közbeavatkozást nem kapnak, a vidék rommá és pusztasággá fog változni — adja elő siralmait a megyei porcióbeszedő bizottság egy másik emlékirata.²⁸ Maga Werlein inspektor is a legnagyobb felháborodás hangján ír a porcióbehajtás tortúráiról. Általában a kameralisták sohasem voltak jó viszonyban a katonasággal, mert a katonaság fosztogatásai a kamarai jövedelmeket is veszélyeztették. Nem fizetés esetén katonai executióval magát Werleint és a megyei tisztviselőket is zaklatják. A katonaság erőszakoskodása a megyei tisztviselőket is romlásba viszi — írja Werlein Bécsbe 1690. május 14-én, azért a megyei tisztviselők egyetemlegesen lemondtak tisztségükről.²⁹ Egy másik levelében — 1690. május 20-án — súlyos vádakát emel Wilfersheimb hadbiztos ellen, akinek passziói már tönkretették a vidéket, s aki az exequáló katonaságot Werlein házában, egy császári hivatalos helyiségben állomásoztatja. A szegény jobbágnál oly nagy az ínség, hogy semmit tőle beszédni nem lehet, az állatait elhajtja, eladja s nem fizetés esetén a megyei tisztviselőket veszik elő a hadbiztosok. Az alispán lemondott már — folytatja Werlein — mert nemcsak a szegény országnak, hanem a közzolgálatban állóknak is szenvednie kell az executiótól.³⁰ Mindenért a szegény népnek kell fizetnie, így magáért az executióért is, »Ő Istennek felelős ezért a dologért« — írja másutt Werlein —, sürgős intézkedést kér a katonaság ellen.³¹

Könnyen érthető, hogy ilyen viharos porcióbehajtás mellett a budaiaknak nehéz dolguk volt adómentességük megőrzésében. A megyének nem volt ínyére a két város adómentessége, mivel a városokra eső részt a megyére kellett kivetni. Maguk a hadbiztosok is felhasználják a megyék városellenes hangulatát. Pest-Pilis-Solt megye 1691-ben újból kivetí a porciót Budára és a rácokra, mivel a város fizetni nem hajlandó, az alispán Areyzaga helyettes budai várparancsnoktól karhatalmat kér ellene.³² A mentesítés ez évben is sikerül, azonban 1692-ben már kibírhatatlanul erős a nyomás Budára a porció miatt. Mindjárt a katonai esztendő elején, 1691. december 11-én védelmet kér a bécsi kamarától a hadbiztosok és a Pest megyei ispán ellen.³³ A hadbiztosok és a megye együttesen vádaskodnak Budára. Schweidler főhadbiztos azt hangoztatja, hogy méltánytalanság mindig csak a paraszt adóztatása, Buda ezekhez képest elég gazdag, a rácok fuvarozásból jól keresnek, tehát fizethetnek porciót. A megye is felhánytorgatja az ötévi adómentességet. Palm Dávid kamarai tanácsos pedig kifejti, hogy Buda adómentessége csak a rendes terhekre (communia onera), nem pedig a rendkívüliekre is vonatkozik, márpedig a porció az utóbbiak közé tartozik, tehát megfizetése Buda számára kötelező. A bécsi kamara meg is inog, 1692.

jan. 5-én leír a kamarai adminisztrációhoz, hogy a katonai ellátás nehézségeire való tekintettel Budára és Pestre 22—22 porció kivetését méltányosnak tartaná, s ezáltal a túlságosan megterhelt megyékre is tekintettel lennének.³⁴ Buda azonban, ebben az évben utoljára, még sikerrel hárítja el magától a porciófizetést. A császár 1692. április 12-i rendeletében közli a megyével, hogy a két várost házainak felépítése és telkeinek felszerelése céljából öt esztendőre a téli és a nyári porció kifizetése alól annak idején felmentette, ezt a mentességet tartsa tiszteletben, az executiótól álljon el.³⁵ Persze a dolog erre az esztendőre még ezzel sem fejeződik be, most a nádor utasítására a Pest megyei alispán Pfeffershoven tábornok, budai várparancsnokkal akarja a városiakat exequáltatni, a bécsi kamarának a császári főhadbiztosságot újból figyelmeztetni kell az ötévi adómentességre.³⁶ Porció fizetésére azonban sor nem kerül.³⁷ A következő hónapokban Buda már előre védekezik a jövő évi porció ellen, 1692. szeptember 22-én fokozott mértékben kéri a bécsi kamarát; a város szegénységét, a katonai átvonulásokat, pusztításokat a megfelelő helyen adja elő, hogy ezáltal továbbra is biztosítható legyen a város porciómentessége.³⁸ Az 1693. év lett volna az utolsó adómentes esztendő, Schweidler hadbiztos azonban mindezzel nem törődik, 1693. február 13-án közli Budával, hogy a városra a folyó katonai esztendőre 40 egész porciót vetettek ki, s az első negyedévi részletet haladéktalanul fizesse be.³⁹ Pedig a budaiak az 1693. évi kivetés ellen már Kollonicshoz is felírtak,⁴⁰ és január 30-án a porció alól felmentő határozatot is hoztak Bécsből. Schweidler a kamarai leiratnak nem engedelmeskedik, április 29-én, amikor a polgárság a Vízivárosban a ferences templomban processzióra készült, minden előzetes értesítés nélkül a polgármester házára 30 főből álló katonai executiót küld, s a polgármestert lecsukatja.⁴¹ A polgármester házában a katonák mindent megesznek, mindent megisznak, s magát a polgármestert is csak az adminisztrátor közbelépésére bocsátják szabadon.⁴² A katonaság brutális fellépése, az adómentesség semmibevétele a budaiakat és a kamarai adminisztrációt is felháborítja, az eddig csak panaszkodó és könyörgő polgárság szembeszáll a karhatalommal. Eybelschüz Henrik, a katonai executiót vezető császári tiszttel jelenti, hogy amikor a kamarai adminisztrátorhoz ment és írásbeli parancsát neki felmutatta, az adminisztrátor kijelentve, hogy ez bagatell-dolog, ilyen cédulát ő akár 1000-t is csinál, az ajtókat becsukatta, úgyhogy a katonaság egy része a házban rekedt, s négy napig étlenszomjan tartották itt őket. A polgárság az executió első napján fellázadt, puskákkal, pisztolyokkal, karókkal az adminisztrátor háza elé vonult, hogy a kinnrekedt katonákat elzavarja, ami meg is történt volna, ha a várbeli őrség bele nem avatkozik. Pesten hasonlóképp fegyveresen fogadták az exequáló katonaságot.⁴³

A budaiak és pestiek eme »lázadása« nagy port kavart Bécsben. A haditanács szemrehányó levelet ír a bécsi kamarának, hogy a szolgálatában álló adminisztrátor ahelyett, hogy a polgárságot engedelmességre és illő tiszteletre fogná, ilyen káros és veszedelmes lázadást szít, fegy-

veres ellenállásra buzdít, és az executióra kirendelt katonaságot letartóztatja. Az adminisztrátor és a lázadó lakosság szigorú megbüntetését követeli, mert ez a rebellió nagyon veszélyes hasonló esetekre adhat ösztönzést.⁴⁴ A budaiak azonban védelmükbe veszik az adminisztrátort, szerintük a katonaság eljárása volt alávaló, mert a hadbiztosság nem tartotta tiszteletben az adómentességet. Fegyveres összetűzésre nem került sor — jelentik továbbá —, hanem csak éles szóváltásra és veszekedésre a lakosság és a vezető káplár között.⁴⁵ A bécsi kamara mindezek alapján gróf Heissler tábornok főhadbiztosra hárítja a felelősséget a lázadás miatt, de a haditanács saját alárendeltjei jelentéseinek ad hitelt, s a renitensek megbüntetését kéri.⁴⁶ Hasonlóképp Heissler Donát gróf tábornok is elítéli a budaiak eme rebellióját. Heisslernek a bécsi haditanácshoz küldött jelentéséből az tűnik ki, hogy a budaiak és pestiek főleg a 6 Ft-os porción felül kivetett 3 Ft pótlék miatt lázadtak fel, ezt az összeget túl magasnak tartották. Heissler azzal érvel, hogy egyes megyék 12 Ft-os porciót is ellenállás nélkül kifizettek, ugyanis a porciót nem rögzített összegben, hanem az élelmiszerárak szerint hajtják be. Hivatkozik a katonaság lerongyolódott, kiéhezett állapotára, s azt jelenti, hogy a budaiak és pestiek minden különösebb ok nélkül vetemedtek renitenciára.⁴⁷

Ilyen drámai jelenettel záródik le a negyedik esztendőben Buda ötéves adómentessége. A budaiak és pestiek eme lázadása, az országos elégedetlenség még a felszín alatt lappangó tüzének felcsapó lángja, az ország sok más hasonló kisebb mozgalmával együtt a 10 év múlva bekövetkező Rákóczi-felkelés előjátékához tartozik. Az 1693. évi zendüléssel azonban a budaiak és pestiek nem tudták a porciót elhárítani maguktól, a mentesség meghosszabbítása érdekében a bécsi kamara sem tudott elérni semmit, mert amint Heissler tábornoknak Schweidler hadbiztoshoz intézett átiratából kitűnik, a porciót legfelsőbb rendeletre mindenütt szigorúan be kell szedni. Bécsnek újabb adókra van szüksége, a katonaság ellátatlan, ha pedig a polgárok ezt nem értik meg, s fizetni nem akarnak, Heissler szerint katonai erővel kell őket jobb belátásra bírni.⁴⁸

És valóban így is történt, a város 1693. június 16-án a bécsi kamarához küldött feliratában már arról számol be, hogy 40 egész porciót 6 forintjával és hozzá még 100 tallér (150 Ft) executio-pénzt is befizetett, de ez Schweidler hadbiztosnak nem elegendő, mert erőnek erejével porciónként még 3 forintot akar a városon behajtani. Kéri a kamarát, hogy mentse meg a nyomorult várost az exequálástól és a fosztogatástól, nehogy teljesen elpusztuljon. Írjon át a haditanácsnak, hogy az tiltsa meg Frankhenberg budai várparancsnoknak, Schweidler hadbiztosnak ily magas porció behajtását, s általában mérsékelje ezeknek az uraknak ambícióit a porciókivetés és beszédés terén.⁴⁹ Egy hónappal később még szelídebb hangon azt kéri a város, hogy a 3 Ft-os többletet legalább a katonaság által okozott károk és a katonaságnak adott ellátás fejében engedje el a hadbiztosság.⁵⁰

Az adómentesség megszűntével tehát kezdetét veszi Budán a katonai és kamarai terheknek rendszeres befizetése. Most már egymásután nehezednek a városra a súlyosabbnál súlyosabb adók élükön a leg-súlyosabbal, a porcióval, amelytől Budának ementül korszakunkban nem is sikerült megszabadulnia. Az adómentes évek alatt visszaszorított erők most szabadon dühöngik ki magukat, a kamara, a megye egyaránt azon a véleményen van, hogy a város az elmúlt évek alatt összeszedhette magát, s a legsúlyosabb adóterheket is képes elviselni.

Közelebbről nézve az egyes adóterheket, először is a porció kérdését kísérjük tovább az 1696. évig. A porció tétele 1693-ban kap helyet a városi számadáskönyvekben, jelezvén, hogy ezt az adót a városi tanács szedte be, s juttatta el a hadipénztárhoz. Az 1693. évre kivetett 2382 Ft adó 1695-ben már 2700, 1696-ban 3555 Ft-ra emelkedik,⁵¹ tehát évről évre nő, pedig Buda lakossága ebben az időben ily mértékben nem gyarapodott. Az 1693. évi porcióösszeírás 194 nevet említ, a rácok nélkül, ami feltehetőleg kb. ugyanennyi háztartást jelent. Ezzel szemben az 1696. évi összeírásban a porcióval megterhelt személyek (háztartások) száma a rácok nélkül kb. 230. Ebből is nyilvánvaló az adóteher súlyosbodása, amihez hozzájárul az is, hogy a porcióval együtt szedi be a városi tanács az igazgatás szükségleteire kivetett városi különadót, ami körülbelül a katonaság által kért összegnek 1/3-át teszi ki.⁵²

Buda most már csak a porció mérséklése, de nem eltörlése céljából mer panaszkodni. 1693. december 19-én fordul hosszabb emlékiratban a bécsi kamarához, amelyben a porción kívül minden egyéb baját, a város felemelkedésének minden nehézségét elősorolja, persze leg-többet a porció miatt siránkozik. Hangsúlyozza a lakosság tiszta német voltát (a rácokat nem tekintették városi lakosoknak), hivatkozik az ötéves adómentességre, amely sajnos már elmúlt és helyette most súlyos terhek nyomják a várost. Mindenütt a lakosság sorsán akarnak enyhíteni, csupán ezt a szegény, német lakosságú fővárost nem részesítik a császár kegyeiben — méltatlanul kodik az emlékirat. Az 1694. évi porció is igaz-ságtalanul lett kivetve, mert Pest-Pilis-Solt megyében 90—100 falu van, s ezek együttvéve csak 18 000-et fizetnek, amihez képest Buda viszonylag sokkal többet fizet, holott olyan gazdag »község«, mint Kecskemét, 30-szor, 40-szer többet tudna fizetni, mint a szegény főváros, mely ilyen körülmények között felépítetlen marad, lakossága el fog pusztulni vagy el fog széledni. A december 29-én a bécsi kamarához küldött újabb panasziratban a nádor és a megye helytelen adókvetése ellen kel ki a város, elmondja, hogy milyen károsodás éri a porció össze-géből levonandó 112 mázsa liszt beszolgáltatásával kapcsolatban, mert a hadbiztonság a lisztet 1 Ft 50 kr-jával számolja el, holott a drágaság miatt egy mázsa liszt 4 Ft-on alul nem kapható, s a különbözetet Budá-nak nem a porcióból, hanem saját zsebéből kell kifizetnie.⁵³ Mindezek az emlékiratok azonban nem sokat segítenek Budán, még az sem, hogy 1694 februárjában az újszerzeményi területek nyomorának jó ismerőjé-

hez, Eszterházy Pál nádorhoz fordul hasonló kérelemmel. Eszterházy azt közli a várossal, hogy a porció elhárítása, illetve csökkentése dolgában nem tud semmit sem tenni, ezt az adót, a katonai beszállásolást s az egyéb terheket minden városnak viselnie kell Magyarországon.⁵⁴ Csupán egyszer mosolyog kissé a szerencse Budára ezekben az években. Heissler tábornok, főhadbiztos 1694-ben 333 Ft-nyi hátralékos porciót enged el a város kérelmére, s ezért a hálás városi tanács Heisslernek 6 akó 8 Ft-os jó bort, 1 borjút és 2 bárányt, Beck hadbiztosnak pedig 2 akó jó bort küld ajándékba.⁵⁵

Nem különb a helyzet 1696-ig egyéb adók, mégpedig a kamarai terhek ügyében sem. 1693-ban itt is minden mentesség általában megszűnik, jöllehet az adómentesség e terhek közül csak a tizedre vonatkozott. A kamarai terhekkel kapcsolatban már a porciókivetés előtt, amint láttuk, több panasz hangzott el.⁵⁶ Az adómentes években pedig Buda ezektől az adóktól is szabadulni akar, elsősorban a fogyasztási adó, az accisa beszolgáltatását tagadja meg a polgárság. A budai császári provizorátus 1689. november 7-én közli a kamarai inspektorral, hogy bizonyos idő óta a bort és sört kimérő polgárok, hasonlóképp a mészárosok a már elrendelt és a múlt év óta beszédett accisát befizetni vonakodnak. Azt állítják, hogy az ötévi adómentesség erre az adóteherre is vonatkozik. A kamarai inspektor e jelentés kapcsán közli a városi tanáccsal, hogy ilyen mentességet biztosító rendeletről nincs tudomása, és ezért az accisát szigorúan be fogják hajtani.⁵⁷ A dolog a bécsi kamarához kerül, ahol nem adnak igazat a budaiak vélekedésének. Kiténik itt is, hogy az adómentesség csak részleges, csupán a telek, a ház, a szőlő és egyéb ingatlanok után járó terhekre (allein ad Fundum et onera realia) vonatkozik, de a kereskedelem és a fogyasztás után szedett adókra nem.⁵⁸ Úgy látszik, máshol is félreértésre kerülhetett sor, mert a Neoacquistica Commissio 1690. április 27-én rendeletben szögezi le, az újszerzeményi területeken senki sem mentes az accisa fizetésétől.⁵⁹ Így a budaiak továbbra is fizetni kötelesek ezt az egyébként egyáltalán nem csekély adót, mely pl. az 1689. évben nemigen maradt el a kivetett — de be nem hajtott — porció mennyiségétől. Budára akkor, a rácokat is beleszámítva, 650 Ft porciót vetettek ki, míg a császári provizorátus 1689 január—augusztusra (tehát csak 8 hónapra) 364 Ft 82 kr. összegű accisa-jegyzéket juttatott el a tanácshoz.⁶⁰ Több alkalommal fordul a város a kamarához az accisa elengedése végett, így 1691 júliusában, de különösen 1693 január havában. A kamara, bár ekkor több kisebb engedményt juttat a városnak, így átadja két melegfürdő használatát és a révdíjat is (1691-ben), az accisát elengedni nem hajlandó.⁶¹ Csupán a polgármester és a tanácsnokok kapnak 1694-ben mentességet alóla. A város azonban állandóan kérelmezi elengedését, s végül is 1696-ban sikerül más kisebb kedvezményekkel együtt ezt a mentességet bizonyos időre kiharcolnia, de akkor is olyan körülmények között, hogy lényegében az adómentesség sok más teher mellőzésével csak az accisára vonatkozik.

A másik kamarai teher, a harmincadvám terén, melyhez a budai polgárok szintén az adómentesség reményét fűzték, a fogyasztási adóhoz hasonló bánásmódban volt részük. A harmincad beszedése különösen sértő és bántó a város számára, mert a harmincadmentesség a szabad királyi városok egyik fő kiváltsága a feudális korszakban, a fogyasztási adó pedig a városok egyik jövedelmi ágát képezi. Ilyen körülmények között a harmincad terén is a szokásos renitenciáról jelent 1692 január havában a császári harmincadbeszedő a kamarai adminisztrátornak. A jelentés szerint a városi lakosok az életszükségletre fontos árucikkek beszerzésének ürügyével árut hoznak be a városba, azzal kereskednek anélkül, hogy ezeket az árut és ezt a kereskedést a harmincadosnak megvámolás végett bejelentenek. Sőt továbbmenve, a vámőröket, akik ilyen üzleteken rajtakapják őket, ocsmány szavakkal illetik. Az ilyen-fajta árucsempészség egészen elharapódzott a környéken, egyesek ebből élnek. A kamarai adminisztrátor e jelentéssel kapcsolatban szigorú hangon ír le a városi tanácshoz, hogy a vámcsalókat a büntetéspenzen felül még az áru elkobzásával is büntetni fogják.⁶² — Persze a budai kereskedők egyik fő jogos panasza, hogy őket mindenütt (Győrben, Pozsonyban) harmincadolják s e miatt a város kereskedését súlyos kár éri. A budai és más harmincadosokkal állandó hadilábon állanak s panaszait emlékiratokban hangoztatni nem is mulasztják el.⁶³

Említettük, hogy az 1689-től 1692-ig tartó adómentesség a porción kívül tulajdonképp csak a terméstizedre vonatkozott. Az egyházi tizedet szintén császári szolgáltatásként szedik be ebben az időben, erre vonatkozólag a budai kamarai inspektornak küldött 1686. november 5-i instrukció is intézkedett, amikor kimondta, hogy az újszerzeményi területeken minden jövedelem, katonai és egyházi igények kizárásával, a kincstárt illeti meg. Ugyancsak ebben az instrukcióban a kamara a papság eltartására is ígéretet tett.⁶⁴ A tizedet — amelyet egyébként a kamara (értsd a magyar kamarát) szokott ebben az időben az egyháztól bérbevenni — a katonaság ellátására fordítják,⁶⁵ s ezért fordul elő többször az, hogy a tized behajtásánál a hadbiztosság működik közre, persze a szokott erőszakossággal. Különben a tized beszedése körül nagy bajok vannak az újszerzeményi területeken, a török időkben bevezetett ún. török tizedet a kamara eltörölte, de ezek után császári tizedet sem hajlandók a jobbágyság fizetni, de a földesurak sem hajlandók beszedetni.⁶⁶ Budára 1690. május 12-én kivetik a szőlőtizedet, és eredménnyel, mert az inspektorátus azt jelenti a bécsi kamarának, hogy a tizedből a nagy nehézségek mellett csak Budán folyt be valami.⁶⁷ Az elkövetkező években azonban mentes a város a szőlőtized fizetése alól. 1693. október 5-én ezzel szemben megérkezik a kamarai adminisztráció szigorú rendelete, hogy az adómentes évek alatt a budai szőlősgazdák jól megszedhették magukat, s most már könnyen fizethetnek. E célból egy kamarai tisztviselőnek és egy megbízott polgárnak az összes termést össze kell írni, s az összeírás előtt senki a termését el nem adhatja.⁶⁸

A szőlőtermés megadóztatása igen érzékenyen érinti a polgárságot, mert ez legfontosabb jövedelmét terhelte meg, s egyébként is ebben az évben a porció, a rossz termés, a katonaság pusztításai elég nehéz helyzetbe hozták a budai szőlőtermelőket. Az adómentesség lejárta után egyszerre szakadt a város nyakába minden teher, úgyhogy a két leg súlyosabb adó a porció és a szőlőtized miatt kétségbeesett hangú panasziratokat meneszt 1693. október 10-én és december 19-én a kamarai adminisztrációhoz és a bécsi kamarához. Kéri, hogy a súlyos terhektől szabadítsák meg, különben a város felépítetlen marad, el fog pusztulni, és lakossága el fog széledni. Az átvonuló katonaság a szőlőt tönkretette, a tőkét kivágta, a határt pusztává tette, pedig a szőlőtermelés jól jövedelmezne — adják elő a panasziratokban. A rossz időjárás, a lisztharmat, a katonaság kártevősei miatt az ebben az időben kb. évi 5000 akó termésnek csak egyharmada termett, ebből kell a porciót, accsát, tizedet fizetni, kvártélyt teljesíteni és a közügyek költségeit is ellátni. Beneficiumok, jövedelmek híján minden teher a szőlőtermésre nehezedik. Azt is felpanaszolják, hogy a budai szőlőtermelés helyzete tulajdonképp rosszabbodott a visszafoglalás óta, mert 5000 akó évi termés a török alatt is volt Budán, de akkor a tized fizetése alól a budaiak fel voltak mentve, sőt a város többször a jobbágyoktól árendát is húzott a bérbeadott szőlők után.⁶⁹ Ha már a török alatt is mentességet élveztek, méltányos volna most is a tizedmentesség biztosítása a városi polgárság számára. E sokatmondó érvek hatására a bécsi kamara az azévi tized felét már az első panaszíratra elengedi,⁷⁰ azonban a város makacsul ragaszkodik — a török példára támaszkodva — az egész tized elengedéséhez vagy legalább ahhoz, hogy a beszolgáltatandó termés akóját 3 Ft-jával számolják el.⁷¹ (A bor akójának átlagos ára kb. 5 Ft abban az időben.) A mentesség iránti kérelem nem vezet sikerre, 1694 decemberében már csak azt kérik, hogy a tanácsnokoknak engedjék el a szőlőtized fizetését, a bécsi kamara azonban elrendeli, hogy a tizedet executive is be kell hajtani.⁷² A polgárság valóban nem tud eleget tenni a tizedfizetésnek, mert 1696-ban már 2 évi hátraléka van, ami miatt a többség többször megrója és katonai végrehajtással fenyegeti a várost.⁷³

Az ingatlan utáni egyéb jövedelmek behajtására már rögtön a visszafoglalás után a bécsi kamara utasítására hozzákezdett a kamarai adminisztráció a császári telekkönyvek megszerkesztéséhez, azonban az ingatlanviszonyok kialakulatlansága, azonkívül a felvételek lassú menete miatt telekkönyvi jövedelmek beszedésére csak az első öt éves adómentes idő leteltével, 1696 után kerül sor. A telekkönyvi jövedelmek egy része adó, mégpedig a ház utáni telekadó (Grunddienst) és a hegyvám (szőlőkilenced). Másik része az ingatlan telekkönyvezésével kapcsolatos díjakból, mégpedig az ingatlanlevél (Gewöhrbrief) és a betáblázási okirat (Satzbrief) után egyenként beszedendő 1 Ft 30 kr összegű illetékből, adásvétel és zálogjog esetén az érték minden forintja után járó 1 kr ún. Pfundgeld, ill. Satzgeld-ből tevődik össze. Mivel a Werlein idejében (Werlein 1692-ben meghalt) felvett telekkönyvek már túlhaladott

birtokviszonyokat rögzítettek, Hiltl Farkas Márton adminisztrátori titkár 1694—96-ban új felvételt készít a budai ingatlanokról, melynek alapján 1695-ig visszamenőleg vetik ki a polgárságra a telekadót és a telekkönyvi díjakat.⁷⁴ Itt sem teljesül egyelőre Buda ama kívánsága, hogy a telekkönyveket és az utánuk járó jövedelmet a városnak adják át, sőt talán a város itt talál a legmerevebb ellenállásra. A »császári telekkönyv«-től a bécsi kamara igen jelentős hasznot vár, s a sz. kir. városok kiváltsága eme lényeges tartozékának átengedését egészen a Lipót-féle diploma kiadásáig határozottan megtagadja, s előbb súlyos pénzüsszeget présel ki a lakosságból, amelynek körülményeiről majd a továbbiakban lesz szó.

A bécsi kormányzat — amint látható — következetesen bevezeti a különféle adók beszedését, amelyeknek fizetése a romokból újjáéledő városnak, az idegenből ide vándorolt, s az új, szokatlan körülmények között még alig megmelegedett telepésnek igen súlyos megterhelést jelentenek. Valóban annak a kérlelhetetlen ténynek a felismerése, hogy a súlyos adóterhek úgyszólván lehetetlenné teszik a városi élet megindulását, készíthette részben a bécsi kamarát az előbbieken már ismertetett, csekély értékű ötéves adómentesség megadására. E »legális« terheken kívül azonban még egyéb, nem összezszerülék megszabott és nem kimondottan adó jellegét viselő terhek is nyomják a várost, mégpedig az átvonuló és a budai garnizonban állomásozó császári katonaság beszállásolása és ellátása. Buda ilyen szempontból, mint a harcmezőkre induló katonaság fő elosztási pontja, igen kedvezőtlen helyzetben volt. Már közvetlenül a visszafoglalást követő időben laktanyák hiányában a katonaság lefoglalja a lakható házak jó részét. A laktanyák felépítése, helyreállítása késik, a katonaságnak a polgári házakban való elszállásolása így állandósul.⁷⁵ A beszállásolt katonaság erőszakoskodásai, rablásai, a beszállásolással járó kényelmetlenség és piszok elviselhetetlen állapotokat teremt a polgárság számára, úgyhogy 1692-ig ez ellen merül fel a legtöbb panasz és 1693-tól kezdve pedig a porció és a kvártély tartozik a legsúlyosabb terhek közé. A katonaság a földek lefoglalása, a fogyasztási adót fizető lakosságot megkárosító, jogtalan bormérése, egyéb városi haszonvételek bitorlása, robotrahajtás és egyéb jogtalanságok miatt a város első számú ellensége. A várparancsnok hatósági jogkör gyakorlására törekszik, bírságot, bebörtönöztet, még a polgármester lecsukásától sem riad vissza.⁷⁶ Buda minden évben többször emel panaszt a várparancsnok és a katonai beszállásolás ellen, az utóbbi a garnizon katonáinak állandó beszállásolása mellett az átvonuló regimentekre is vonatkozik, így pl. 1692 január havában 200 katonát helyeznek el a Vízi városban.⁷⁷ A városi lakosság állandó rettegésben él a katonaság által behurcolható ragály miatt, a mocsok és piszok olyan nagy Budán, hogy még az alsó-ausztriai kormányzat is figyelmezteti a bécsi kamarát e rondaság eltakarítására, nehogy az átvonuló katonák ragályt cipeljenek el innen.⁷⁸ A budaiak fő nyomorgatója báró Frankhenberg ezredes, az ő neve sűrűn szerepel a városi panasziratokban, az erőszakoskodásokban vitt szerepére elég, ha fel-

idézzük az 1693. július 28-án ellene a bécsi kamarához beadott panasziratot. A városiak állandó tiltakozása ellenére Frankhenberg kijelenti, hogy nem törődve a kaszárnyák felépítésének ígéretével, augusztusban a polgári házakat használja fel beszállásolásra, s ha az élelmiszert szállító kocsik a kamarától idejében nem érkeznek meg, minden úton-útfélen található járművet lefoglal magának.⁷⁹ A beszállásolásnál magánál is nagy rendetlenség és zűrzavar uralkodik. A tanács által kijelölt házak helyett máshol kvártélyoznak be, egy házba a kijelölnél több legénységet helyeznek, s az ezáltal üresen hagyott házak tulajdonosaitól pénzt csikarnak ki. Az élelmet a szállásadótól szerzik, annak szobáját, fekhelyét lefoglalják, a gazdát meglopják, esetleg megverik. Se vége, se hossza az ilyenféle panaszoknak.⁸⁰ Frankhenberg ezredes azzal védekezik a panaszok ellen, hogy a katonaságot a felépítetlen és a ragály által fertőzött kaszárnyákban elhelyezni nem tudja, ezért kénytelen a polgári házakat igénybe venni. Őnála és a kamarai adminisztrátornál is felmerül az a vélemény, hogy ha a polgárság a beszállásolás terhétől szabadulni akar, állítsa helyre a laktanyákat és újakat is építsen hozzájuk.⁸¹ A laktanyák helyrehozása és újak építése tulajdonképp a kamarai adminisztráció hatáskörébe tartozott, s az adminisztráció tehetetlenségét mutatja, hogy a polgári lakosságnak a beszállásolás elviselhetetlen terhei alól való mentesítése végett még 1696-ban sem történt semmi lényeges intézkedés.⁸²

*

Az ötéves, illetve csak négyéves adómentesség letelte után tehát az adók elengedését, városi jövedelmeket és privilégiumokat kérő emlékiratok, beadványok ellenére Buda lakosságának viselnie kellett mindazokat a súlyos terheket, amelyek az újszerzeményi területek jobbágyságának és városi polgárságának úgyszólván kivétel nélkül osztályrészül jutottak. A terhek közül a porció és a katonai beszállásolás inkább súlyosságuk miatt voltak a város újjáépítésének akadályai, mert egyébként a szabad királyi városi kiváltságok — ha azokat Buda megkapja — ezek alól nem mentesítettek volna. Tizedmentességet sem biztosítottak e kiváltságok, ezzel szemben harmincadot szabad királyi városok polgárainak fizetni nem kellett. A fogyasztási adó és a telekkönyvek jövedelme szabad királyi városi jogállás esetén szintén a városi pénztárt illették meg. A terhek alól való mentesítést vagy a terhek csökkentését alaposan megindokolhatta volna mindezek ellenére az a körülmény, hogy az elpusztult város, a szegény polgárság teherbíróképessége minimális volt, s hogy e terhek miatt lábbaállni, főleg pedig polgári élet-színvonalon élni, nemigen tudott.

Ilyen helyzetet teremtettek Budán az újszerzeményi adópolitika, a katonaság garázdálkodásai, általában a szabad királyi kiváltságok megtagadása. A központi sérelem természetesen a városi kiváltságok hiánya, nemcsak az adóterhekekkel, hanem a hatósági étellel és a városi haszonvételekkel, jövedelmekkel kapcsolatban is. Buda (és Pest) fejlőd-

dését a török kiűzése után a súlyos adóterheken kívül a városi beneficiumok elvétele is akadályozza, hiszen ez nemcsak a város gazdálkodására, hanem a lakosság életszínvonalára is kihatással volt. A kamarai adminisztráció kezdetben a piaci helypénz-szedés, a mérlegdíj és a polgárdíjak szedésének jogával csak minimális jövedelmeket adott át a városnak, úgyhogy ezen a téren is állandó emlékiratokra van szükség, hogy a csekély jövedelmeket valamivel pótolhassák. Ezért kéri a város 1691-ben a két rácvárosi melegfürdő, a sörház átengedését és az érkező hajók után a révdíj szedhetésének jogát. A bécsi kamara 1691-ben át is engedi a két fürdőt és ezek karbantartására a révdíjat, azonban a jelentősebb jövedelmeket hozó sörházat a kamarai adminisztráció használja továbbra is. E bőkezűségét is egyhamar megbánta a bécsi kamara, mert 1694-ben azzal az ürüggyel, hogy a városi tanács a fürdőket nem hozatta rendbe, azokat a révdíjjal együtt visszaveszi.⁸³ A rossz állapotban levő fürdők egyébként sem hoztak sok hasznot a városnak.⁸⁴

A hatósági élet terén a kamarai adminisztrációnak úgyszólván a városigazgatás minden ágára kiterjedő gyámködása szintén akadályozza a városi élet normális kifejlődését. Az adminisztrátornak a polgármester és a tanácsnokok megválasztásában döntő befolyása van, joga van ezenkívül a városi számadások ellenőrzésére is. A kamarai adminisztráció e kiterjedt hatáskörének segítségével mindent megtesz annak érdekében, hogy a város önkormányzati törekvéseit elgáncsolja, s ezáltal hatalmát, jövedelmeit, amelyeket csak a neoacquistica rendszer biztosít számára, megtarthassa. Mindezek a körülmények rendkívül feszült helyzetet teremtettek a város és a kamarai adminisztráció között, s ez a feszültség az 1694. évi polgármesterválasztás idejében hónapokig tartó vizállyra vezetett. Bösinger Ferenc Ignác, Buda 1693. évi polgármestere, a városi önkormányzat legbuzgóbb harcosa, nem mondott le az év végén a csak egy esztendeig viselhető polgármesteri tisztségről, és a városi számadásoknak az adminisztrátorhoz való benyújtását is megtagadta. Az általa indított ellenállás fontosabb eredményeket ugyan nem hozott, de megtépázta a kamarai adminisztráció tekintélyét, s felszínre hozta a budai polgárság válságos helyzetét, az új rendszerrel való mélyeséges elégedetlenségét.⁸⁵

Mindezek a körülmények, az adóztatás túlhajtása, a városi jövedelmek elvétele, a város fejlődését akadályozó kamarai fennhatóság, súlyos helyzetbe hozták magát a várost és lakosságát is. E súlyos helyzetre világít rá Palm János Dávid bécsi udvari kamarai tanácsos jelentése is, mely szerint Budán 1694 végéig alig épült fel ház. A város fejlődése egyáltalán nem volt kielégítő, a lakosság elkeseredése a végletekig nőtt, úgyhogy az elégedetlenség levezetésére, a város betelepítésének előmozdítására a bécsi kormányzat Budával kapcsolatos eddigi politikáján legalábbis látszólag változtatni kényszerült. Minderre akkor került sor, amikor a budaiak elkeseredése a súlyos adók, a fürdők és a révdíj elvesztése miatt a tetőpontra hág, és 1695. március 1-én a városi panaszokat együttesen tartalmazó emlékiratot küld fel a bécsi kamarához.

Ebben az emlékiratban élénk tárul az a szomorú helyzet, amelybe a város az újszerzeményi politika következtében jutott. Az emlékiratban előadják, hogy alig van Magyarországon város vagy község, amelynek oly kevés kiváltsága volna, mint Budának. Ezzel szemben a terhek: a porció, a beszállásolás, a fogyasztási adó, a tized elviselhetetlenül nyomják a lakosságot, még az ivóvizet is drága áron fizettetik meg vele, a polgárok utolsó csepp véréig is kiszipolyozzák. A városnak magának sincs vagyona, tisztviselőit fizetni nem tudja, a megvett kamarai harmincadház kifizetéséért is a tanácstagok vállaltak saját vagyonukkal kezességet. A porció miatt minden nap várják a katonai executiót. Ezek alapján a meleg fürdők újbóli átengedését, az accisa és a tized elengedését, a telekkönyvek átadását és a harmincadház vételárával azonos értékű telek juttatását, s végül a katonai beszállásolástól való teljes felmentést kéri a kamarától.⁸⁶ Buda valóban súlyos helyzetben lehetett, mert még a kamarai adminisztráció is kénytelen elismerni a bécsi kamarához küldött véleményes jelentésében, hogy a város joggal árasztja el feljebbvalóit panaszokkal, rengeteg teher van a nyakán, ezzel szemben semmi privilégiuma, semmi jövedelme nincs. Egyenesen megrendítő, hogy a jogos panaszok mindeddig teljesen céltalanok voltak s semmi orvoslást nem nyertek. A sérelmeket orvosolni kell, mert a város nem fog betelepülni. A kamarai adminisztrátor természetesen elsősorban a porció és beszállásolás terhét tartja súlyosnak.⁸⁷ Már nem ennyire megértő a kamarai adminisztráció, amikor a város által 1695. március 1-én beadott kérelem pontjaira véleményezést ad a bécsi kamarának (1695. szeptember 24-én). Itt javasolja, hogy a kamara 2 melegfürdőt örökre adjon át a városnak, a polgárságot a rácok kivételével a gabonatizedtől mentesítse, a bortizedet azonban ne engedje el. Az accisa fizetésére is adjon néhány évre mentességet, a telekkönyveket azonban hagyja még kamarai kezelésben. A katonákat — véleménye szerint — a polgári házakból feltétlenül ki kell telepíteni.⁸⁸ Az adminisztrátor igyekezett tehát megvédeni a kamarai érdekeket, ez főleg a bortizedhez és a telekkönyvi jövedelmekhez való ragaszkodásában nyilvánul meg. Budán a mezőgazdaság ebben az időben majdnem kizárólag szőlőtermelésből áll, s a kamara jó érzékkel a gabonatized s nem a bortized elengedését javasolja. A telekkönyvek után pedig csak a következő években várhatók jövedelmek. A bécsi kamara 1695. október 17-én küldi meg határozatát a kamarai adminisztrációnak a kérelmi pontokra vonatkozólag, s ezt az adminisztrátor 1695. december 15-én közli a városi tanáccsal. Az eredmény meglehetősen sovány. A katonai beszállásolás ügyében a rendelet ígéretet tesz arra, hogy tárgyalni fog a haditanáccsal, a fürdőket karbantartás és helyreállítás kötelezettsége mellett három évre ismét átengedi, az accisát nem a város rendelkezésére bocsátja, hanem majd a lakosságot menti fel a fizetés alól, a tized elengedését, kivéve az irtványföldek után járó néhány évi mentességet, megtagadja, hasonlóképp a telekkönyv átadását is. Egyszóval mentesség az accisától s bizonyos kivételes esetekben a tizedtől, ebből áll a második

adómentes idő (amely újból öt évre fog terjedni) kedvezménye Buda számára. E kedvezmények megadásánál azonban nem mulasztja el a bécsi kamara, hogy a város rossz anyagi helyzetét a tanács helytelen és felelőtlen gazdálkodásával indokolja meg, s ezért szigorúbb gazdálkodásra, a hagyaték- és csődügyek gondosabb kezelésére, a mészárosok és pékek megrendszabályozására hívja fel a tanácsot.⁸⁹ Az adómentesség kedvezményeit tulajdonképp a bécsi kamara 1696. szeptember 27-én kiadott rendelete biztosítja más kedvezményekkel együtt.⁹⁰ E rendelet, a budai polgárság 1695. évi akciójának záróköve és eredménye, amelyet a kamarai adminisztráció 1696. december 1-én közöl a tanáccsal, összegezi mindazokat a »kedvezményeket és kiváltságokat«, melyek a bécsi kamara szerint is valóban még rendezetlenségben és elpusztított állapotban levő várost, a sanyarú viszonyok között élő polgárságot jobb körülmények közé emelnék. Ennek érdekében 1697-től kezdődően minden polgári és kamarai teher alól, kivéve a telekkönyvi díjakat és az egyházi tizedet, öt évre felmenti a várost, azzal a feltétellel, hogy házaikat a polgárok építsék fel. Biztosítja e rendelet bizonyos korlátozások mellett a polgármesterválasztást és a város elsőfokú bíraskodási jogát, átadja három évre a melegfürdőket és ígéretet tesz a katonai beszállásolás alóli mentesítés kieszközlésére. Elismeri ugyancsak Buda város szabad királyi városi jogállását is.⁹¹ Buda tehát a városi kiváltságokért folytatott harcában újabb állomáshoz érkezett, amely azonban épp az adómentesség terén különösebb eredményeket nemigen hozott. A polgári és kamarai terhek alatt, amelyekről a rendelet oly sokatmondóan említést tesz, legfeljebb az accisát és a később beszedésre kerülő hegyvámot lehetett érteni. A városi haszonvételek sem igen szaporodtak meg a két melegfürdő átadásával. Lényeges elvi jelentőségű vívmány volt azonban Buda szabad királyi városi jogállásának elismerése.

A bécsi kormányzat tehát beismerve az adóztató politika túlhajtását, a terhek súlyosságát, rendezni kívánja a város néhány problémáját. Az 1696. évi kamarai rendeletben tett ígérete szerint 1696 és 1697 folyamán a beszállásolás ügyének rendezésére tesz kísérletet. A kamarai adminisztráció 1696 augusztusában szorgalmazza a kérdés elintézését a bécsi kamaránál. Javasolja, hogy a haditanács révén a budai várparancsnokot a katonaságnak a polgári házakból a már helyreállított és kitakarított, felszerelt laktanyákba való áthelyezésére kellene szorítani.⁹² A várparancsnok meg is kapja a parancsot a haditanácstól, azonban erre azt jelenti, hogy a laktanyák még nincsenek lakható állapotban. A bécsi kamara emiatt tüzetes jelentést kér az adminisztrátortól, illetve a városi tanácstól a kaszárnyák állapotát és a polgári házakba való beszállásolás viszonyait illetőleg. A város 1697. február 2-án küldi fel jelentését, keservesen panaszkodik ebben a katonák betörései, a jogtalan kereskedés, bormérés, a garázdálkodások, kihágások miatt, kéri a beszállásolási kérdésnek végleges rendezését. Csatolja a katonaság tolvajlásainak és kártevéseinek jegyzőkönyvét,

azonkívül a kimutatást a polgári házakban elszállásolt katonákról. A kimutatás szerint ebben az időben 102 polgárnál 130 katonát szállásoltak el, főleg a Vízivárosban.⁹³ A vizsgálat folyamán kiderült, hogy a részben kitakarított és helyreállított laktanyák a katonaság csak egy hányadának az áttelepítését teszik lehetővé, a többinek továbbra is a polgári házakban kell maradnia. A kamarai adminisztráció azonban ennek fejében is azt kívánja a polgárságtól, hogy a beszállásolás teljes megszüntetése érdekében a kaszárnyák javítását, takarítását, sőt újak felépítését is vállalja magára. A város erélyesen tiltakozik e ravasz próbálkozás ellen, amelyre ürügyet az adott, hogy a budaiak a beszállásolás elviselhetetlenül súlyos terhének nyomása alatt valóban szóba hozták a kaszárnyák helyreállítását a város költségén. Nem kérnek az ilyesmitől, mert a laktanyák igen rossz állapotban vannak, a féktelen katonaság állandóan rombol, tör, zúz. A város újabb fojtogató kötelet nem vesz a nyakába — adják elő a tiltakozó iratokban — semmi jövedelem, semmi kiváltság, csak porció, beszállásolás, a kaszárnyák gondozása, sőt újak építése és egyéb terhek, ez a lakosság osztályrésze, minden fillérje erre megy, s ez az oka annak, hogy a város nagy része még mindég kőhalmaz. S mindez akkor, amikor a beszállásolástól való mentesítésről van szó. A tiltakozás, úgy látszik, elérte eredményét, mert egyelőre nem került sor a laktanyák városi kezelésére és építésére. Ezzel szemben a katonaságnak legalább egy részét a következő években valóban kitelepítették a polgári házakból,⁹⁴ s ez a beszállásolás terén átmenetileg némi enyhülést jelentett, de inkább csak a budai garnizon helyőrségével kapcsolatban.

A katonai beszállásolás rendezését érintő e kísérleten kívül az 1696. évi adómentesség, amint azt az erre vonatkozó rendelet is kimondotta, a fogyasztási adó ügyében hozott lényegesebb változást. Valóban 1702-ig fogyasztási adót a budaiaktól nem is kérnek, s ellentétben az 1689. évi adómentességgel, a mentességet a felsőbb hatóságok tiszteletben is tartják. A többi kamarai teher beszédése ezzel szemben a már megszokott módon folyik tovább, illetve ha van is velük kapcsolatosan változás, ez nem az 1696. évi rendelettel függ össze. Így a terménytized továbbra is súlyos teherként nehezedik a polgárságra, mivel pedig tizedet főleg a legfontosabb termény, a szőlő után szednek, amelyre egyébként is minden adóteher nehezedik, a beszolgáltatás körül ugyanolyan nehézségek vannak, mint 1696 előtt. A beszolgáltatásban nem igen szorgoskodik a lakosság, hol a városi tanács tagjai kérnek mentességet alóla, majd pedig a városi szőlők utáni tized elengedését kéri.⁹⁵ A lakosság tizedhátraléka folyton nő, s végül 1701-ben a hátralék miatt az adminisztrátor végrehajtáshoz folyamodik, azonban még végrehajtással sem lehet a hátralékokat teljesen behajtani, amiért a kamarai adminisztráció még szigorúbb rendszabályokkal fenyegetődzik.⁹⁶ Közben a gabona-tized behajtása körül Schweidler hadbiztossal gyűlik meg a lakosság baja, mert Schweidler a behordott és kinyomtatott gabona után akarja a tizedet beszédni, nem pedig a mezőről a csomók után. Budát és más

helyeket is a tizedgabona kinyomtatásának elmulasztásáért nyolc mérő pötbeszolgáltatással sújtja, ami ellen és a tizedszedés eme új terhes módja ellen élesen tiltakozik a város.⁹⁷ A bécsi kamara egyébként az 1690-es évek vége felé a kamarai teherként beszedett tized egy részét átadja az egyháznak. 1699-ben a sasadi szőlők egy részén az esztergomi káptalannak, majd a Székesfehérvári hegy (Nap-hegy) bizonyos területén a nagyszombati káptalannak juttatja a szőlőtizedet. A tizedbeszedés körül sok súrlódás tapasztalható a város és a két káptalan között, mert az egyházi közegek a tizedet hol természetben, hol pénzben kérik, aszerint, miképp előnyösebb az az egyháznak, azonkívül nem tartják be a bécsi kamara által az újonnan ültetett szőlőkre adott néhány évi tizedmentességet.⁹⁸

A kamarai adminisztráció 1697-ben a telekkönyvi díjak és telekadó (Grunddiens) beszedését is elrendeli, azonban a városi tanács fellebbezése folytán e súlyos terhek behajtása 1702-re halasztódik el.⁹⁹

Nem csendesedik el a harc ezekben az években a budai polgárság és a kamarai adminisztráció közege, a császári harmincadszedő között sem. A város hiába kéri a kereskedelmet oly károsan befolyásoló harmincad elengedését, az adminisztráció minduntalan szigorúan kötelezi a lakosságot a harmincad kifizetésére. Így 1696. január 26-i rendeletében is erélyes hangot üt meg a harmincadfizetést elmulasztókkal szemben. A harmincad nemcsak Budán, hanem az ország egyéb részeiben is rendkívül körülményessé teszi a budaiak kereskedelmének kifejlődését, márpedig a helybeli piac, az újtelepesek gyenge fogyasztása, a katonaság függetlenített önellátása nem sok hasznot hoznak. A császári harmincados 1698-ban a kamarai adminisztrátorral a révdíjszedés jogát is elvéteti a várostól. Beavatkozásaival állandó zavarokat okoz a város kereskedelmében.¹⁰⁰ A harmincadnak az ipar és kereskedelem terén tapasztalható rendkívül hátrányos szerepe és a neoacquistica területen levő városoknak a hazai jogszokásokkal teljesen ellenkező harmincadszedés miatti panaszai végül 1698-ban arra bírják a bécsi kamarát, hogy a neoacquistica városokat, köztük Budát és Pestet is, a harmincad és a vámok fizetése alól felmentse.¹⁰¹ Így Buda a körülményekhez képest elég hamar birtokába jut a szabad királyi városok eme fontos kiváltságának, azonban nem sok haszna van belőle, mert Budán éppúgy, mint az ország egyéb vámszedő helyein sokszor nem veszik tekintetbe a budai kereskedők vám- és harmincadmentességét, amint ez a harmincadosok elleni panaszokból állandóan kitűnik.¹⁰²

*

Az 1689. évi adómentességet a kamarai terheken kívül Budának a porcióra is sikerült kiterjesztenie. Az 1696-ban megadott adómentesség azonban már nincs kapcsolatban a porció és a vele kapcsolatos katonai ellátás ügyével, annak ellenére, hogy az 1695. március 1-én a bécsi kamarához küldött emlékirat a porció ügyét is megemlíti. Amint azonban a bécsi kormányzat a kamarai adóterhek terén legalábbis bizonyos

látszatengedményekre kényszerült, úgy a porcióval kapcsolatban is előbb-utóbb be kellett következnie az elégedetlenséget némileg leszerelő intézkedéseknek. Ezeket az intézkedéseket azonban, mivel sokkal inkább országos jelentőségű bajok orvoslásáról van szó, Buda esetében az egész országot érintő elgondolások váltják ki. A porció nemcsak Budán, hanem az ország egyéb részeiben is mind súlyosabb megterhelést jelent főleg a szegény adózó nép számára. A Budára kivetett adó, amely 1693-ban 2382, 1695-ben 2700, 1696-ban 3555 Ft volt, 1697-ben 4878 Ft 37 kr és 1698-ban pedig már 7863 Ft 29 kr,¹⁰³ egy esztendőben tehát 3000 Ft emelkedés tapasztalható, ami egyáltalán nincs arányban a város lakosságának növekedésével és gazdasági erejének gyarapodásával. A továbbiakban a porció a városi különadóval együtt 1699-ben 8284 Ft 52 kr, 1700-ban 6285 Ft, 1701-ben 9423 Ft, 1702-ben 18 916 Ft és 1703-ban 21 000 Ft összegű rohamosan növekedő teher,¹⁰⁴ a város összes pénztári bevételeinek több mint kétharmada. A város úgyszólván a bécsi kormányzat porcióbeszedő közegévé alakul át, s a lakosság a katonaság fejőstehenévé.

Az elégedetlenség leszerelését célzó szándéktól vezetve, az adóbehajtás folyton növekedő nehézségei miatt a bécsi kormányzat a katonaság ellátásával és kiszolgálásával kapcsolatos összes terhek intézésére 1697-ben Pozsonyban, Budán és Kassán új hatóság, az ún. császári subdelegata commissio felállítását határozza el.¹⁰⁵ Az ország területét a három commissio között osztják fel, Buda és Pest esetében természetesen a budai subdelegata commissio intézkedik. (Hozzá tartozik még Esztergom, Heves, Baranya, Tolna, Nógrád, Pest-Pilis-Solt megye, a Jászság, a Kis- és Nagykanizsa, Székesfehérvár, Esztergom, Eger és Nagykanizsa városa is.)¹⁰⁶ A császári rendelet szerint, a háború sújtotta ország felemelésére, a falusi lakosság, a polgárság és a katonaság közötti viszonyok javítására kellett e commissiókat megszervezni.¹⁰⁷ Lényegében célja az, hogy a német katonaság brutális eszközeivel, a hadbiztosok zsarolásaival folytatott adóztatást polgári szervezettel bíró hatóság kezébe tegyék, amelyben a magyarság képviselői is részt vesznek. A bécsi kormánykörök ugyanis azt a nézetet vallották, hogy a porcióval kapcsolatos sok nyomorúságnak az adó helytelen, aránytalan szétoztása, a behajtás körüli brutalitások, az élelmiszerellátás szervezetlensége az oka, nem pedig az adóteher nagysága. A katonai zsarolásokkal kapcsolatban növekedő forradalmi hangulat fenyegető volta készítette a kormányköröket erre a lépésre. Budán a subdelegata commissio megjelenésétől kezdve minden katonai ellátási ügy, a katonaságnak szedendő szolgáltatás e hatóság hatáskörébe kerül. A bizottság szervezetére vonatkozólag az 1702 júniusi császári rendelet adhat számunkra tájékozódást, ekkor ugyanis a subdelegata commissio újjászervezését, tisztújítását határozták el, a tisztújító ülésre Buda is meghívást kapott. Az újjáalakításra azért volt szükség, mert a bizottságok nem működtek kielégítően az ülnökök és a résztvevők renitenciája miatt. A subdelegata commissio élén a király által kinevezett elnök áll, a budai commissio elnöke ebben

az időben Széchenyi Pál kalocsai érsek. Az elnök mellé a klérusból, a mágnások közül, a bécsi haditanácsból, a budai kamarai adminisztráció részéről, a köznemességből, a polgári rendből és a császári hadbiztosság részéről egy-egy ülnököt választottak meg a megyék és a városok küldöttei. Buda részéről Bösinger Ignác polgármester vett részt, mint ülnök a bizottság munkájában.¹⁰⁸

A budai subdelegata commissio már 1698 májusában hozzákezd a város viszonyainak »megrendszabályozásához«. A tanáccsal összehívhatja a pékeket, molnárokat, viaszöntőket és a sörfőzőket, hogy a készítendő árucikkek minőségét, mértékét és árát megtárgyalják és a visszaéléseket megszüntessék. Egymásután jelennek meg az árszabályozások, amelyekkel egyrészt a katonaság olcsóbb ellátását, egyben azonban a közellátás javítását is biztosítani kívánja a commissio.¹⁰⁹ Buda egyelőre jótéteményt lát a bizottság működésében, összeszedi panaszolnivalóit és a bécsi kamara, a haditanács, a nádor után, most a subdelegata commissióhoz küldi el a város összes bajait, panaszait, kívánságait tartalmazó emlékiratát, remélve azt, hogy ez az új hatóság megértőbb lesz a város problémái iránt. E memoriale összefoglaló képet ad Buda eddigi viszonyairól a visszafoglalás óta. Előadja, hogy a város ötéves adómentessége (1689. évi) csak négy évig tartott, utána súlyos porció, katonai executió, a beszállásolás elviselhetetlen terhei nehezdedtek a lakosságra. A régi kaszárnyák javítását, új 500 személyes kaszárnya építését kívánják a polgárságtól, melyet az előbbi terheken felül accisa, telekkönyvi díjak, harmincad és egyéb vámok nyomnak. A városnak nincs határa, erdeje, legelője, a katonaság a legjobb földeket lefoglalta, a markotányosok a kereskedést teszik tönkre stb. Kívánságait Buda 15 pontban foglalja össze: 1. városi privilégiumokat, 2. városi territoriumot, 3. néhány adómentes évet, 4. az országos vámok és regáliák alóli mentességet, 5. a városi terhek ügyében csak kamarai (nem pedig megyei vagy hadbiztosi és egyéb) fennhatóságot, 6. tizedmentességet vagy csökkentést, 7. a katonaság visszaéléseinek és hatalmaskodásának megszüntetését, 8. ingyen házhelyeket, 9. Ausztriába legalább Bécsig borkereskedési kiváltságot, 10. városi kórházat, 11. városi tisztviselők részére tizedmentességet, 12. a halászatot a Duna egy részén, 13. pallosjogot, 14. Buda határában tizedmentességet, 15. malmokat kér.¹¹⁰ Hasonló pontokat foglalt magába Buda 1687. évi memoranduma is, azóta úgy látszik nem sok valósult meg a kívánságokból. Ez az újabb beadvány sem változtatja meg a város helyzetét.

E sikertelen kísérlet után Buda a subdelegata commissiónál is (mint más hatóságokkal kapcsolatban) az ilyen »nagy és hiábavaló« igényekkel fellépő kívánságok helyett egyhamar »realisabb« kérdésekre tér át. Idejét néhány hét múlva nem ilyen »ábrándokkal« tölti, hanem hozzákezd az új hatóságnál a porció lealkudásához, a régi recept szerint. Az egész országra kivetett négy milliónyi porcióból Budára 1696-ban 5400 Ft-ot vetettek ki (a porcióösszeírásban ugyan 7863 Ft szerepel, de ebben bentfoglaltatik a városi különadó és, úgy látszik, a múlt évről

maradt hátralék egy része is), ennek a felét kéri elengedni. A subdelegata commissio — feladatához híven — a porciókivetés rendezésére és szabályozására a dica kiszámítására szolgáló jegyzéket küld a városnak,¹¹¹ azonban a porció felének elengedését, amint a porciójegyzékből és számadáskönyvekből is látható, Buda nem tudja kieszközölni. Pedig ennek érdekében nyomós érvekkel hozakodik elő, ugyanis az 1698. június 17-i császári rendelet a 2 millióra rúgó nyári porció összegéből csupán 812 ezer Ft-ot kért előlegképpen kifizetni, a 2 millió többi részét a megyéknek és a városoknak a katonaság által okozott kártevések és költségek megtérítése fejében indokolt esetben elengedhetőnek mondta ki. Buda be is fizette a 812 ezerből a rája kirótt 1116 Ft-ot és ezzel porciófizetésének eleget vélt tenni. Az 1698-ból ily módon fennmaradt 1600 Ft-os hátraléket azonban 1699. február 16-án a subdelegált commissio az 1699-re esedékes első harmad-porcióval együtt már katonai executióval akarja behajtatni, nem törődve a császári rendeletben foglalt mentességgel.¹¹² Buda, mivel a subdelegata commissiónál eredményt nem ért el, elkeseredésében május havában Kollonichhoz fordul, aki elutasító és dorgáló hangon válaszolja vissza, hogy elege van már a város »komolytalan« panaszaiából, és a városiaknak az adófizetés kikerülését célzó folytonos próbálkozásaiából. A város — mint írja — már megszokta, hogy ha valamely adóteher kifizetése nincs ingyére, akkor először a budai commissiohoz fordul, ha itt eredményt nem ér el, akkor a pozsonyi deputációhoz és ha itt sem mennek a dolgok, akkor a bécsi deputációhoz (miniszteriális) viszi az ügyet. E helyett hasznosabb dolgokkal is tölthetné idejét.¹¹³ Azzal a különös indokkal, hogy Budán a katonaság nagyobb kártevéseket nem okozott s excessusokat nem követett el, nem is engedték el eme 1600 Ft-os hátraléket. Ez jól látszik abból, hogy 1699. szeptember 15-én az 1698. és 1699. évi porcióból Budának összesen csak 579 Ft hátraléket tart nyilván a subdelegata commissio.¹¹⁴

Az adók katonai erőszakkal való behajtására mindinkább sor kerül, mert az ellenállás az adófizetéssel szemben másutt is növekszik. A bécsi kamara 1699. október 6-án átír a haditanácsnak, hogy alárendelt parancsnokai szükség esetén a kamarai hivatalnokoknak karhatalmat bocsássonak rendelkezésre. Az ellenállás Budán, Pécsen, Szegeden és Székesfehérvárott a legnagyobb.¹¹⁵ Buda egyre nehezebben tudja az adóterhet viselni, de a bécsi kamara nem hiszi el nyomorúságát, 1701-ben is megvizsgáltatja a városi pénztárt, de csak 50 krajcárt talált benne. Mindent felemésztt a nagy porció, a kvártély és egyéb terhek, egy tanácskozó szobát sem tudnak építeni és a hajóhídfelszerelés megváltásáért járó összeget is magas kamatra vették fel, az összegért a tanácsnokok saját vagyonukkal állnak jót — írja a városi tanács 1701 május havában a kamarai adminisztrációnak, amikor Törökbálint, Budaörs és Csék praeduumok átadását kéri a neoaquistica commissiótól.¹¹⁶ 1701. október 24-én az arra az esztendőre kivetett 6286 Ft 75 kr porció ellen kel ki a város, amelyet október végéig executio terhe mellett kell kifizetni. A subdelegata commissióhoz küldött terjedelmes emlékirat kifejti, hogy

e nagy összeg megállapítása teljesen igazságtalan, mert a múlt évben az országra kivetett 4 millióból Budára 5400 Ft-ot vetettek ki, s most, amikor csak 3 millió az országos összeg, Buda részesedése 6286 Ft. A városokat túlságosan megterhelik, a szegény polgár és családja alig él, executióval akarják az előző évi és ez évi tizedet is behajtani. A kvártély továbbra is szörnyű, az elmúlt télen 20—30 katonára volt egy háznál elszállásolva, sőt néha 60 is. A katonaságnak adott ellátás (service) 2685 Ft-ra rúg, de ebből még semmit sem térítettek meg. A polgár a sok terhet nem állhatja ki, itthagynya földjét, házát s inkább katonának megy el¹¹⁷ — folytatja az emlékirat. Buda ezekkel kapcsolatban a porció és egyéb terhek mérséklését kéri, s ebben a kamarai adminisztráció is támogatja őt.¹¹⁸ És ez így megy évről évre, minden évben nagyobb a kivetés, a város hátraléka pedig folyton nő: 1701 évben 1901, 1702-ben 7245 és 1703 év végén pedig 15 072 Ft a behajthatlan porció és az ezzel együtt kivetett városi különadó összege.¹¹⁹ A restanciák növekedésével a bécsi hatóságok pedig mindinkább sürgetik azok behajtását és katonai executióval fenyegetőznek. A város túlterheltsége adókkal 1703-ra ijesztő méreteket ölt.¹²⁰ Nem hozott tehát semmi könnyítést a subdelegata commissio működése Budának a katonai porció terén. Igaz ugyan, hogy a hatóság részben meg tudta szüntetni a behajtó közegek túlkapásait, az adóösszeg azonban továbbra is súlyos maradt, márpedig az adóterhek enyhítését csak az összeg csökkentésével lehetett volna elérni. Buda mindezt 1703. május 25-én a tárnokmesterhez intézett feliratában is kifejti, közölve egyben azt is, hogy mint a bécsi kamara fennhatósága alá tartozó város a tárnokszéki ülésen nem jelenhet meg, bármennyire is szeretné. Kéri azonban a tárnokmestert, hogy a kamarai adminisztráció és a túlzott porció ellen védje meg a várost és ősi privilégiumainak szerezzen érvényt. Kifejti továbbá, hogy az országos összegből a városokra kivetett porcióquantum túl nagy, a kivetett 16-od rész miatt kell Budának is háromszor annyit fizetni, mint a megyéknek.¹²¹

A porciót minden valamilyen adó alá vonható jövedelemmel rendelkező városi lakos készpénzben fizette ki, mentességet alóla csak a városi tanács tagjai, a városi alkalmazottak, a katonai személyek és a kamarai tisztviselők élveztek. Ez a mentesség a katonai beszállásolásra is kiterjedt. A kivetés aránytalansága és az igazságtalan elosztás miatt sok a panasz.¹²² Az is kiderül az egykorú iratokból, hogy a teher túlnyomó részét nem a gazdagabbak viselték, erre vonatkozólag Pest városában is komoly panasz merült fel a városi tanács ellen. Küechl Miklós budai szindikusz írja bécsi útjáról, hogy a városi terhekre vonatkozó megbeszélések egyik fő témája épp a terheknek a szegényebb néprétegekre való aránytalanul súlyos kivetése.¹²³ Ezen a bécsi kormányzat — amint már említettük is — az adóbehajtás brutális módszereinek enyhítésével és az adókivetés pontos összeírások útján való szervezettebb végrehajtásával akar segíteni, de nem a legfontosabbal, az adóterhek csökkentésével. Az adónak jövedelmi források alaposabb számbavétele útján történő kivetésével Budán először 1698-ban találkozunk, amikor is a

porciót a foglalkozás, a ház, a bor- és sörmérés, a gabonatermés, az állatállomány és a bortermés után vetik ki.¹²⁴ Látható tehát, hogy már a porció esetében mindent megadóztatnak, pedig az előbb felsorolt adózási tárgyak némelyike ezenkívül még 2—3 más adóterhet is visel. Egészen pontos összeírással rendelkezünk 1702-ből. Ez az összeírás városrészenként (Vár, Víziváros, Horvátváros, Országút, Újlak, Tabán, sőt a pestiek birtokainak feltüntetésével) felsorolja az adózó főket (háztartások), az azok birtokában levő állatok, gabonatermény, bortermés mennyiségét, méhkaptárak, szeszégetők és a malmok számát. Az összeírás szerint Buda lakossága főleg kézművesekből, szőlőbirtokosokból és szőlőkapásokból áll, szőleje a lakosság túlnyomó részének, sőt a katonatiszteknek és a kamarai adminisztráció tisztviselőinek is van. (A katonaságból 8, a kamarai adminisztráció tisztviselőinek soraiból 39 szőlőbirtokost említ meg az összeírás.) Ez is mutatja, hogy Budán a főfoglalkozás ekkor a szőlőművelés. Az adózó főket (háztartások) száma 1660, az egész városban volt 133 ökör, 146 tehén, 52 borjú, 177 ló, 438 kecske és juh, 503 mérő búza, 12 mérő rozs, 414 mérő árpa, tönköly, köles, bor pedig 39 955 és 1/2 akó, volt 94 méhkaptár, 9 pálinkafőzőüst és 4 malom. Az állattenyésztés és főleg a gabonatermesztés elenyésző volta mellett tehát a szőlőtermés hatalmas számmal domborodik ki, országos viszonylatban is szinte vezető helyen álló termési eredményével.¹²⁵ Az adótárgyak után évente a következő porcióösszeget szedték: egy gazdaság (háztartás) után 2 Ft, felnőtt családtag után 1 Ft 25 dénár (a dénár a forint századrésze), 1 ökör után 1 Ft 14 dénár, illetve 75 dénár, 1 tehén után 75, illetve 50 dénár, 1 ló után 1 Ft, illetve 75 dénár, 1 üsző, illetve 3 éves borjú után 75, illetve 50 dénár, 1 disznó után 10 dénár, 1 mérő búza után 6 dénár, 1 mérő árpa után 5 dénár, egy akó bor után 10 dénár, és egy méhkaptár után 10 dénár.¹²⁶ A katonatisztek, a kamarai adminisztráció tisztviselőinek és a városi tanácsstagoknak tulajdonában levő bortermés, majd a tolvajlási károk leszámítása után 30 000 akó bort porcióztatnak meg 1702-ben. Ez önmagában is 30 0000 dénár, illetve 3000 Ft porcióösszeget jelent. Ezenkívül, amint látni fogjuk, a szőlőtermés után sok más súlyos terhet is fizetni kellett.

A porcióval együtt szedi be a tanács az ún. városi különadót, amelyre a kamarai adminisztráció 1688. június 30-i rendelete biztosított jogot a városnak. Városi jövedelmek híján majdnem minden esztendőben meglehetősen magas összeget, így pl. 1698-ban 2053, 1699-ben 3095, 1700-ban 2260, 1701-ben 2187 Ft-ot vetnek ki ilyen címen a lakosságra.¹²⁷ Különösen súlyos adók terhelik a rácokat, akiknek amellet, hogy a porció tetemes részét (1701—1702-ben kb. több, mint a felét) fizetik, a városnak egyéb adókat is fizetniök kell. Buda német polgársága a rácokat félig-meddig jobbágyoknak tekintette, a város 3,5 hold szőlejét velük műveltet, illetve e kötelezettséget évi 200 Ft-tal váltattja meg. Évenként 800 Ft védelmi díjat szed tőlük (Schutztaller), amelyet a város egyéb polgárainak, kivéve a zsidókat, fizetni nem kellett.¹²⁸ A rácok 1701-ben panasszal is élnek e megterhelések ellen, sikerül is elérniök azt, hogy

védelmi díj gyanánt 300 Ft-ot ezentúl nem a város, hanem a kamarai adminisztráció szed be tőlük.

A városi különadó s egyéb hasonló jövedelmek fedezik részben a városi kiadásokat. A főkamarás 1697-ben utasítást kap a tanácstól, hogy a rendes porció és a rendkívüli adó (extra ordinari anschlag) meglehetősen felgyülemlett hátralékait még executió útján is hajtsa be, mert a városnak a városháza javítására pénzre van szüksége.¹²⁹ Azonban e városi jövedelmek jó részét is katonai szolgáltatások nyelik el. A porción kívül egyebet is kell adni a hadbiztosoknak, a várparancsnoknak, mégpedig fuvart, robotot, katonai felszerelést, étellemezést. Mindezt ellenszolgáltatás nélkül kérik, vagy ha fizetséget ígérnek is érte, ennek teljesítésére nem igen, vagy csak hosszú panaszkodás után kerül sor. Így pl. a hadbiztosság 1696-ban két hatókrös szekér, 1697-ben 3 hasonló fogat kiállítását követeli a várostól, ami a budaiak számára a nagy állathány miatt nem volt csekély dolog. A fenyegető executió ellen Heissler tábornok, főhadbiztoshoz fordulnak panasszal és a tábornok kegyet gyakorol, mert legalábbis egy alkalommal elengedi a fogatok kiállítását.¹³⁰ Nem volt ilyen szerencséje a városnak 1702-ben, amikor a császári hadsereg számára három gyalogregiment toborzását kezdi meg s Budára 17 gyalogos kiállítását veti ki a subdelegált commissió.¹³¹ Buda nem is igen mer panaszkodni az országosan kivetett teher ellen, csak a katonák kiállításában tanúsított késedelme mutatja komoly nehézségeit. A gyalogosokat 1703 januárjában, a subdelegált commissió gyakori sürgetése ellenére, a toborzás, a mundér-beszerzés nehézségei miatt még mindig nem állították ki. A commissio keményen megdorgálja a tanácsot s azzal fenyegeti, hogy a megyék által már felszerelt katonaságot élelmezni köteles addig, míg a 17 gyalogos kiállításának eleget nem tesz. Azoknak, akik büszkén azzal dicsekednek, hogy ők az ország fővárosának polgárai, nagyobb buzgóságot és igyekezetet kellene tanúsítani Öfelsége iránti szolgálataikban — közli lesújtó véleményét a commissio a »hanyag« tanáccsal.¹³²

A katonaságnak a porción kívül adott szolgáltatásokat Buda a császárnőhöz intézett emlékiratában jellemzi találóan, melyből kiténik, hogy ez a teher egy másik porcióval felér. A város 1708-ban a legközelebbi országgyűlésre szedendő diaetalis taksa és az elkövetkezendő évekre egyéb terhek elengedését kéri, alátámasztva kérelmét azzal, hogy a háborús és nehéz idők a várost nagyon szerencsétlenné és szegénnyé tették. A legtöbb kárt a katonaság fel és alá vonulása okozta, többek között a Rabutin-féle csapatoknak adott kvártély. Az erőd, a vár javításához, építéséhez, védelmi árkok ásásához sok munkával és anyaggal járult hozzá a tanács. A katonaság által okozott károk és költségek Buda szerint a visszafoglalástól számítva kb 100 000 Ft-ra is tehetők.¹³³ Az átvonuló, beszállásolt katonaság elleni panaszok annak ellenére, hogy a várbeli laktanyákat kitakarították s a legénység egy részét ide helyezték el, évről évre megismétlődnek.¹³⁴ A katonaság erőszakoskodásaira és zsarolásaira elegendő az 1703. évben a bécsi haditanácshoz felküldött jegyzőkönyv adatait idéznünk. A jegyzőkönyv szerint Heffner

Joachimot, az »Aranykulcs« vendéglő tulajdonosát a katonák megsebesítették, 1 napig a főőrségen tartották. A Várhegy oldalában védelmi szempontok ürügyével a pincék ásását megtiltották, de csak azoknak, akik a hadimérnöknek nem hajlandók bizonyos pénzösszeget kifizetni. A mérnök ilyen címen több polgártól 2—18 dukátot zsarolt ki. Az egyik rác lakost, mert nyakravalóját, melyben pénzét rejtette, nem volt hajlandó az erőszakoskodó katonáknak odaadni, leszúrták. A rácok, annak ellenére, hogy lakással, enni-innivalóval bőven ellátják a katonákat, nem képesek garázdálkodásaiktól megszabadulni stb.¹³⁵

*

Az 1696. évi adómentesség kivívásával Buda a városi jogokért és mentességekért folytatott harcában, amint láttuk, elért némi eredményt. Az adómentesség öt éve alatt egy-két intézkedés a bécsi adópolitika enyhülését látszott mutatni. Az öt év elteltével azonban, hasonlóan az 1689—1692. évi korszakhoz, a bécsi kormányzat ismét, sőt sokkal nagyobb mértékben letért az enyhébb adópolitika útjáról. Az egyébként is zilált pénzügyi helyzetben levő osztrák állami kincstárt a belső forrongó helyzet, a külső háborúk, főleg a spanyol örökösödési háború, még inkább kimerítették. A pénzügyi helyzet megszilárdítása az adóösszegek növelésére, újabb adók kivetésére, az újszerzeményi területek még fokozottabb kiaknázására készíti a bécsi köröket. Az adómentesség idejének letelte után, 1702-ben a kamarai terheket Budán is eddig nem tapasztalt eréllyel kezdi a lakosságon behajtani, úgyhogy az annyit kért és többször megígért enyhítés helyett az adóztatás ezekben az években válik korszakunkban a legnagyobb méretűvé, ekkor éri el csúcspontját. A bécsi kamara a fent jelzett okokból az adómentes évek után nemcsak az accisát veti ki a vártnál sokkal súlyosabb mértékben, hanem szigorúan behajtja az eddig még általában be nem szedett telekkönyvi díjakat és adókat, s bevezeti egy újabb súlyos adó, a hegyvám fizetését is.

Először a fogyasztási adó (accisa) fizetésére vonatkozó, az egyes adótételeket részletesen szabályozó rendelet érkezik meg Budára 1702 januárjában. Az adó meglehetősen súlyos, mert egy akó kimért bor után 2 pintet, egy levágott ökör után 1 Ft-ot, egy tinó után 75 dénárt, 1 borjú után 25 dénárt, 1 disznó után 25 dénárt, 1 bárány és 1 kecske után 15 dénárt kell fizetni.¹³⁶ A fogyasztási adó, mint majdnem minden egyéb adó, elsősorban a bortermést, Buda legfontosabb cikkét sújtja. A porciótól és a kvártélytól meggyötört polgárság azonban nem nyugszik bele az accisa kivetésébe, elengedését kéri azzal érvelve, hogy a fogyasztási adót nem fizető katonai markotányosokkal a versenyt ily adó mellett nem bírja. A pogárság szerint vagy az accisát kell eltörölni, vagy a bor- és húsarakat kell felemelni, különben a bormérés és a húsmérés teljesen a katonaság kezébe kerül.¹³⁷ A polgárság nagy megterhelése és erős tiltakozása arra indítja a kamarai adminisztrációt, hogy megkérdezze

a bécsi kamarától, az újonnan elrendelt fogyasztási adót be kell-e szedni, vagy nem, adhat-e további lélegzetvételt a városnak?¹³⁸ Az accisa elengedését, illetve mérséklését azonban hiába várja a város, az év végén újabb rendelet érkezik a kamarai adminisztrációtól, mely a háborús időre való tekintettel, a nagy hadikiadások miatt az accisát a bor után általánosan bevezeti, mégpedig akónként félforintjával. E célból tulajdonosra való tekintet nélkül a pincékben s egyéb helyeken lelhető összes bormennyiség összeírását rendeli el.¹³⁹ A Budán éppen ebben az esztendőben összeírt kb 40 000 akó bortermés ez a kivetés kb 20 000 Ft kifizetését jelenti, ez pedig olyan magas összeg, hogy még a porció, a leg súlyosabb adóteher is elmarad mögötte.

Hozzálát a bécsi kamara ugyancsak az eddig kiaknázatlan telekkönyvi jövedelmek behajtásához is. E díjak beszedését 1702 áprilisában rendeli el a kamarai adminisztráció. A befolyó összeget a svábhegyi kútforrás vizének a Várba való vezetésére kívánja fordítani s ezzel a katonaság ellátását javítani. A rendelet szerint visszamenőleg 1696-tól ki kell fizetni a telek- és házadót (Grunddienst), ki kell váltani a még kiváltatlan ingatlanleveleket (Gewöhrbrief). Az ingatlanlevél darabonként 1,5 Ft, a Grund-, illetve Hausdienst egy egyszerű ház után 1 tallér (1,5 Ft), kettős házzal rendelkező telek után 2 tallér (3 Ft) és több házzal bíró telek után 3 tallér (4,5 Ft) egy esztendőre.¹⁴⁰ A városi tanács hamarosan visszaír a kamarai adminisztrációnak, hogy ezt az újabb, egy másik porcióval felérő terhet képtelen kifizetni, hivatkozik az 1696. évi adómentességre, amely a várost minden polgári és kamarai teheről felmentette, kivéve a telekkönyvi taksát (ausser der Grundbuchstaxa). A pátenstben a telekkönyvi taksán nyilván csak a Gewöhr s a Grundgeld értendő, ezek szerint a telekadó (Grund- und Hausdienst), mint nem is kimondottan telekkönyvi járandóság alól az adómentes évek alatt a város mentességet élvezett. Ezek alapján kéri a telekadó elengedését, hozzátéve azt, hogy még a porcióval sem tud a város megbirkózni.¹⁴¹ A telekadó ügyében azonban a kamarai adminisztráció nem enged. Május havában szigorúan megrója a polgárokat, mert azok császári rendelet ellenére a telekadót még mindig nem fizették ki. Közli a tanáccsal, hogy aki három napon belül hátralékát nem rendezi, az ellen a végrehajtást megindítják és szőlejét zár alá veszik.¹⁴² Az 1703. esztendőben a kamarai adminisztráció a telekkönyvi díjakat és járandóságokat még szigorúbban hajtattja be. Mivel 1703 áprilisában kiadott rendelete és a rendelet hirdetményben való közhírrététele ellenére a hátralék május havában még mindig több mint 200 Ft, a hátralékokra magas bírságot vet ki. Minden hátralékos »Dienst« után 22—25, a hátralékos »Gewöhr« után 45 kr büntetéspénzt kell fizetni s aki ennek ellenére 1 hónapon belül nem rendezi adósságát, attól »ingyen« kapott telkét a kincstár számára elkobozza.¹⁴³ Buda városa már nap mint nap várja a városi privilégiumlevél kibocsátását, melynek értelmében a telekkönyvi jövedelmeket a városnak kell átadni. Érthető, hogy a kamarai adminisztrátor e megalázó rendelete ellen erőlesen tiltakozik, és a telekkönyvi díjak

kivetése körüli manipulációkat szinte bíráló hanggal illeti. 1703. június 1-én a kamarai adminisztrációhoz küldött feliratában panasszal él az ellen, hogy Budán a telekadót nagyobb összegben vetik ki, mint másutt, hogy a kivetés össze-vissza történik, s egyes házak után különböző évben különböző összeget állapítanak meg. Kifogásolja továbbá, hogy több egyszerűen épített háznál nagyobb a telekadó, mint a porció, s furcsának találja a kamarai adminisztráció eljárását Budán a telekkönyvek körül, amikor más neoacquistica városokban, mint pl. Esztergomban és Fehérvárott a telekkönyveket még be sem vezették, s azok emiatt súlyos terhektől menekedtek meg. A telkek elkobzásának dolgát pedig egészen veszedelmesnek minősíti, mert az ingyen telkek elvevése a városi polgárságot koldusbotra juttatná. Mindezek alapján a város kéri az adminisztrátort, hogy a telekadót és a telekkönyvi díjakat szállítsa le, különben megtörténhet az, hogy a bécsi kamara a telekkönyvek megváltásának összegét oly magasan fogja majd megállapítani, hogy azt a szegény város kifizetni nem tudja.¹⁴⁴ A telekkönyvekkel kapcsolatos sérelmeit éppen ebben a hónapban Buda a tárnokmesternek is előadja. A tárnokszéki ülésről magát kimentő levelében súlyos vádak emel a kamarai adminisztráció ellen, mely a város fejlődését akadályozza, a különféle adókat jogtalanul szedi be és a telekkönyveket is az ország törvényei ellenére tartja a kezében. Kéri a tárnokmestert, hogy országos tekintélyének latbavetésével működjön közre e lehetetlen állapotok megszüntetése végett.¹⁴⁵ Mindezek ellenére a kamarai adminisztráció a telekkönyvi jövedelmeket 1703-ig nagy részben behajtja. Jól látható ez abból, hogy a telekkönyvi pénztár Budáról és Pestről az 1695. november 18-tól 1702. december 31-ig terjedő időre 15 339 Ft 32 kr bevételt és csak 2599 Ft 54 kr hátralékot mutat ki az 1703. esztendőben.¹⁴⁶

A telekkönyvi jövedelmek között számolják el a neoacquistica területeken 1701 végén bevezetett újabb, földesúri természetű járandóságot, a szőlőkilencedet, a hegyvámot. Ez az adóteher ismét a budaiak kedvenc termelési ágát, a szőlőművelést sújtja. A hegyvám beszédését elrendelő kamarai leirat kifejti, hogy a neoacquistica területeken a császár a földesúr, ezért a földesúri járandóságok őt illetik meg, hasonlóképp az egyéb földesurakhoz. Budán, mint császári birtokon, a város polgárai és lakói minden fertály szőlő után (800 □-öl) 1 Ft 30 kr hegyvámot tartoznak kifizetni, amely alól senki felmentést nem kaphat.¹⁴⁷ A négy neoacquistica város Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár közös kérelemben fordulnak a bécsi kamarához az újabb adó mérséklése végett. Sokallják az egy tallért, s helyette egy fertály után csupán 1 schillinget kérnek megállapítani. Buda a folyamodványban előadja, hogy porcióval, tizeddel és accisával is hátralékban van, hogy tudna ezen felül még hegyvámot fizetni. Elmondja továbbá, hogy a budai bort jelenleg nem szabad kiszállítani, a bor nem áll el, úgy olcsó áron sokszor a szüret előtt akónként 2—3 Ft-ért kótyavetyélik el a borkereskedőknek. A pestiek budai szőlőiket csak nagy költségek árán tudják megművelni, úgyhogy azok is más bánásmódot érdemelnének.¹⁴⁸ A kamarai admi-

nisztrációt is hasonló panaszokkal ostromolják, úgyhogy az adminisztrátor javaslatára a bécsi kamara csupán kegyből, a fertály utáni adót jól termő szőlőnél 1 Ft 15 kr-ra és a rosszabb minőségű után 1 Ft-ra szállítja le.¹⁴⁹ A következő, 1702. esztendőben folytatódik a hegyvám elleni panaszok sorozata, a vízvárosiak azzal fenyegetik az adminisztrátort, hogy feleségeikkel és gyermekeikkel inkább elköltöznek, de a súlyos és jogtalan hegyvámot nem fogják fizetni.¹⁵⁰ A hegyvámot azonban szigorúan behajtják, szőlőjének szüretelését senkinek a hegyvám befizetése előtt meg nem engedik, s a lakosság azt sem tudja elérni, hogy a járandóságot terményben fizesse be, amint azt többször is kérte.¹⁵¹ A telekkönyv 1703. évi jövedelmi kimutatásában hegyvám-hátralék nem is szerepel. Budán és Pesten 1701-ben 1665, 1702-ben 1683 az adózó negyedszőlők (fertály) száma. Ezek után 1701-ben 2434 Ft 15 kr és 1702-ben 2675 Ft 45 kr hegyvámot szedtek be.¹⁵²

A porció, a beszállásolás mellett 1701-ben és 1702-ben beszedett újabb súlyos adók mérhetetlenül elkészerítik a polgárságot. Minden keserűségét elmondja abban az emlékiratban, amelyet a bor akója után megállapított félforintos accisa kivetésekor küld fel 1702. december 9-én a bécsi kamarához. Itt felsorolja, hogy mennyi adó, mennyi szolgáltatás terheli Buda legfontosabb megélhetési forrását, a bortermést. Elmondja, hogy egy fertály szőlő megművelése több mint 40 Ft-ot igényel, holott jó termés esetén egy fertályról évente 20—25 akónál több nem terem, s a bor akóját sokszor szükségből 2—3 Ft-ért is el kell adni. E drágán termett és csak olcsón eladható bor akója után évente fél forint accisát, tizedet, kb. egy garas (3 krajcár) hegyvámot, 2 garas porciót kell fizetni. Hozzájárul ehhez a minden fertály szőlő után fizetendő 30 kr csőzspézn (Huetgeld) és 2 garas szüreti adó (Lesezettl). Csak az accisa több mint 20 000 Ft-ot tesz ki. Mindezt, csupán a bortermésre kivetett adót Buda sohasem tudja kifizetni (»welches neben obigen auf den Wein allein angeschlagenen imposten auss dem Gemein zu Ofen in Ewigkeit nicht zubringen ist«), — zárja le e súlyos szavakkal Buda a bécsi politikát talán legjobban jellemző emlékiratát.¹⁵³

Valóban, ha végigtekintünk Buda eme rendszeres s minél nagyobb jövedelmek kisajtolását célzó adóztatásán, amely csúcspontját 1702—1703-ban érte el, nem látjuk túlzottnak a városi polgárság nagy elkészeredését. A két ízben is megadott négyéves, illetve ötéves adómentesség ellenére, amint ezt már eddig is kiemeltük, a bécsi kormányzat adópolitikáján lényeges mértékben nem változtatott. A súlyos adók, e fejlődést gátló korlátok között kellett a romokban levő Budának újjáépülnie, várossá szerveződnie, továbbfejlődnie. A fejlődés lehetőségei részben megvoltak Budánál. Az új telepések bőven özönlöttek a város falai közé, hiszen a lakosság 1692-től 1702-ig úgyszólván megnégyszereződött. (Erre vonatkozólag az egykorú porcióösszeírások adhatnak számunkra ha nem is pontos, de a betelepülés arányait mégis feltűnő tájékoztatást. Az 1693. évi porcióösszeírásban 192 név szerepel, feltehetőleg

háztartás, a rációk nélkül. A rációk általában körülbelül a lakosság felét tették ki, úgyhogy 1692-ben a Budán található háztartások száma körülbelül 400-ra becsülhető. 1702-ben pedig az összeírt háztartások száma 1660.)¹⁵⁴ A települöket különféle könnyítések ígérgetése csábította, valóban kaptak is ingyen telket és földet, azonban már a házak felépítésénél, a gazdaságok felszerelésénél súlyos akadályokat jelentettek a minduntalan kivetett újabb és újabb adók. Egyébként az új lakóhely adottságai — kivéve a szőlőtermelést — nemigen voltak alkalmasak a meggazdagodásra, súlyosabb adóterhek viselésére. Budán sokféle, főleg német származású mesterember, kézműves telepedett le, akik, amint erről már szólottunk is, megfelelő fogyasztóközönség hiányában, a katonaság önellátása, a markotányosok versenye miatt túlságosan jövedelmező piacot iparuk számára egyelőre itt nemigen találtak, úgyhogy mindegyiküknek az aránylag kedvező körülmények között folytatható szőlőművelés jövedelmével kellett kiegészíteni a csekély keresetet. A kereskedelem sem hozott sok hasznot a vámok és harmincad, azonkívül a markotányosok jogtalan árusítása miatt, világosan látszik ez az 1701. évi porcióösszeírásból, ahol kereskedelem után csak kb. 10—15 adózóra vetettek ki porciót.¹⁵⁵ A lakosság túlnyomó többségének tehát mezőgazdaságból kellett megélnie, ebből kellett az adókat is kifizetnie. A mezőgazdaság pedig, amint ezt az 1702. évi porcióösszeírásból is láttuk, igen fejletlen ebben az időben Budán.¹⁵⁶ Az itt található kevés állat, a néhány száz mérő termény önellátásra sem lehetett elegendő, úgyhogy a város állandóan küszködik az élelmezés problémájával. Nem fejlődhetett ki Budán a mezőgazdaság, nem volt ehhez elegendő és megfelelő földje, elegendő határa. Még a meglévőt is elvette a katonaság, 1697-ben és 1698-ban szóvá teszik a polgárok, hogy a budai várparancsnokok erőszakkal, a határkövek eltávolításával veszik el a földeket, azokon majorságokat rendeznek be, sőt a polgárságot az erdőhasználattól is eltiltják.¹⁵⁷ Az állattenyésztést pedig különösen megnehezítette az a körülmény, hogy a várparancsnokok épp a legjobb és a városhoz legközelebb eső legelőket és réteket foglalták le maguknak. Így például 1700 júniusában felpanaszolja a város, hogy a marhahajtás útjában áll a Pálvölgy felé a Pfeffershoven várparancsnok által elfoglalt rét.¹⁵⁸ A mezőgazdaság nehéz helyzetére mutatnak Buda birtokszerzési kísérletei is. Ezek során 1696-ban Törökbálint és Feketeszentegyház pusztákat kéri a bécsi kamarától, azonban az adományról lekéssett, a budai jezsuiták szereztek meg azt maguknak.¹⁵⁹ A sikertelen kísérlet után gróf Zichy Ferentől bérbe veszi Budaörs és Csék birtokokat, azonban 1701-ben a Zichyek a bérletet felmondják. 1701-ben újból kéri a neoacquistica commissiótól Törökbálintot, Budaörs és Csék praediumokat, kétségbevonva ezekre a javakra a jezsuiták, illetve a Zichyek jogát.¹⁶⁰

Csupán a szőlőművelés az, amelyről ebben az időben Buda gazdasági fejlődésével kapcsolatban jól mondhatunk. A sok munkát és gondosságot igénylő szőlőföldeket az új telepések akadálytalanabban vehették birtokukba. A szőlőművelés, amelynél a folytonosság a török idők és

a visszafoglalás utáni évek között nem szakadt meg, Buda legfőbb foglalkozásává, a polgárság életét erejévé fejlődött. Már a visszafoglalás után kb. 5000 akó évi termést adnak a budai szőlők, s az évi mennyiség 1700 után 30—40 000 akóra emelkedik. A szőlőtermelés tekintélyes jövedelme tette lehetővé, hogy Buda legalábbis a lakosság számát tekintve, a súlyos adóterhek ellenére fejlődésre volt képes. Az átlagos budai gazdaság velejárója tehát a bor, melyet az adóösszeírásoknál majdnem minden tételnél vagyon, illetve adózási tárgyként találunk meg, itt-ott teszi csak változatosabbá a borkészletből álló vagyonkimutatást egy-egy állat és néhány mérő termény feltüntetésével.¹⁶¹ Az 1702-ben kivetett súlyos adókkal minden háztartás létalapját támadta meg tehát a bécsi adópolitika, mert nemcsak a bor utáni adókat, hanem egyéb adóterheket is a szőlőművelés jövedelméből kellett fedezni. Buda 1702. évi adói közül a porció összege 18 916 Ft, a kb. 40 000 akó bortermés után a tized (akónként 4 Ft-jával számítva) 16 000 Ft, az accisa 20 000 Ft, a hegyvám kb. 2000 Ft, tehát csupán a porció és a bor után szedett adók kb. 57 000 Ft összeget tesznek ki. Ebben még nincs bent a katonai beszállásolás és egyéb szolgáltatások költsége, a gabona- és állattized (kisebb tized), a telekkönyvi díjak összege. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a városi pénztár 10 évi tiszta jövedelme 1693-tól 1703-ig a városi különadóval együtt 40 000—45 000 Ft-nál többre alig becsülhető,¹⁶² akkor érthetjük meg valóban, micsoda súlyos terhek neheztedek a lakosság legfontosabb foglalkozásából, a szőlőtermelésből adódó jövedelemre.

A török uralom után a császári hatalom birtokába került Budára kivetett adók súlyosságát lemérhetjük azzal is, ha összehasonlítjuk a bécsi kamara által 1705 előtt és Buda városa által 1705 után kivetett adótételeket. A fogyasztási adót, a hegyvámot, a telekkönyvi díjakat ugyanis 1705-ben, a szabad királyi városi kiváltságok megadása következtében a városnak engedték át. A kamarai adminisztráció a hegyvámot egy fertály szőlő után 1 Ft 15 kr-ban, illetve 1 Ft-ban állapította meg, a városi tanács fertályonként csupán 30 kr-t kér. A Huetgeld (csőszpénz) 1705 előtt fertályonként 30 kr volt, 1705 után 24 kr. A tizedakó ügyében is jóval olcsóbban állapodik meg a város az egyházzal, mert egy akót 1705 után 1 Ft 45 kr-jával, illetve 1 Ft 30 kr-ral lehet megváltani.¹⁶³ A sör után fizetett fogyasztási adó 1705 után is elég súlyos, akónként 5 garas.¹⁶⁴

A bécsi kormányzatnak a töröktől visszafoglalt területeken bevezetett kizsákmányoló, elnyomó politikáját tehát világosan elénk tárja Buda példája is. Rendszeres és szervezett apparátus gondoskodott a jövedelmek behajtásáról, a város gazdasági kiaknázásáról és ezeknek a jövedelmeknek nem a magyar, hanem az osztrák kincstár számára való biztosításáról. Hozzájárult ehhez az osztrák közegek, főleg a katonaság magán módszerekkel folytatott kizsákmányolása és jövedelemszerzése is. Ez a politika 1703-ban Budán is elérkezett ahhoz a határponthoz, amelyen túl az elnyomott lakosság számára már elviselhetetlenné válik, s valaminek történnie kell annak megváltoztatása érdekében. Jól tudjuk,

hogy a bécsi elnyomás nemcsak Budán, hanem az egész országban, sőt másutt még nagyobb mértékben elviselhetetlenné vált, s végeredményben 1703-ban a nemzet felkelésére, a Rákóczi-szabadságharc kitörésére vezetett.

Buda nagy elnyomása ellenére, speciális körülményei miatt nem csatlakozott ehhez a felkeléshez. Mégis a szabadságharc megindulása az a tényező, amely Bécsset a város által annyit kért engedmény, a szab. kir. városi kiváltságok megadására s ezzel eddigi kizsákmányoló, adóztató politikájának megváltoztatására kényszeríti. Nem véletlen tehát, hogy Buda és Pest 1703-ban kapja meg a szab. kir. városi kiváltságlevelet. A város életében e döntő fontosságú, az akkori körülmények között a polgári életforma lehetőségeit biztosító kiváltságok megadása azoknak az intézkedéseknek egyike, amelyekkel a bécsi kormányzat az általános elégedetlenséget és forradalmi feszültséget levezetni, ellensúlyozni igyekezett. Hasonló intézkedés ebben az időben az egész országra kivetett 4 millió Ft-nyi adónak 3 millióra való csökkentése is.

A másik indítók, amely a városi kiváltságok megadására vezetett, szintén kapcsolatos a Rákóczi-szabadságharccal. A felkelés miatt megszorult Bécsnek hirtelen nagyobb pénzösszegre van szüksége, s ezért kilátásba helyezi, hogy a *ius armorum*, a török elleni háborúk költségeit megtérítő fegyverváltság kifizetése ellenében hajlandó az újszerzeményi területek megyéit, városait (Budát, Pestet, Esztergomot és Székesfehérvárt) a magyar közjog szerinti jogaikba és kiváltságaikba visszahelyezni. Buda és Pest, ígéretet téve a fegyverváltság megfizetésére, 1703. október 23-án a Lipót-féle diplomában kapja meg a szab. kir. városi kiváltságokat. Buda 1705-ben a tőle követelt 8600 Ft fegyverváltság megfizetése után e kiváltságok tényleges birtokába lép.¹⁶⁵ Mindez tulajdonképpen végét veti a bécsi kamara, illetve a budai kamarai adminisztráció fennhatóságának, a magyar kormányzások fennhatósága alá a két város azonban csak 1711-ben kerül. A fegyverváltság címén a négy várostól befolyt összeg hovatartásáról is tájékoztatnak az egykorú források. A budai hadipénztár 1705-ben Bécsbe küldött levele arról számol be, hogy ebből az összegből a rebellesek ellen rác katonaságot szándékoznak felfogadni.¹⁶⁶

A *ius armorum* megfizetése az utolsó simítás a bécsi kamarai politika művén. A kiváltságlevél ily természetű megváltása csak még fokozza a város és a lakosság súlyos anyagi helyzetét, mert a pénzt kölcsönök útján kénytelen előteremteni akkor, amikor egyéb kiadásaira, főleg a katonaság eltartására szintén kölcsönt kell felvennie. A visszakapott jövedelmek és haszonvételek egyelőre nem sok hasznot nyújtanak a városnak. Az 1703 előtti terhek közül a porció és a katonaság ellátásának ügyét a kiváltságlevél nem érinti, ezek továbbra is a lakosság legsúlyosabb terhei maradnak, bár a Rákóczi-szabadságharc alatt inkább a katonaság eltartása követel sok áldozatot, a város a porció alól mentességet kap.¹⁶⁷ A katonaság eltartása, a felvett kölcsönök kamatai elnyelik a kiváltságlevél alapján a városnak juttatott adókat, a söradót, a telek-

könyvi jövedelmeket, a hegyvámot és a hajóhídvámot. Buda anyagi helyzete e terhek és a Rákóczi-szabadságharc alatt keletkezett gazdasági válság, a kereskedelmi kapcsolatok megszűnése miatt fokozatosan rosszabb lesz s a fejlődés amúgy is igen alacsony fokán álló város 1711-re teljesen eladósodik.¹⁶⁸

Amint említettük, Buda a bécsi kormányzat gazdasági és adópolitikája, a kamara és a katonaság kizsákmányolása ellenére nem állt a kurucok mellé. Végig a császári hadsereg egyik legfontosabb erőssége maradt, és túlnyomórészt idegenből betelepedett, a magyar nemzeti követelésektől még távol álló német, azonkívül abban az időben is a magyar érdekek ellen kijátszott császárhű rác lakossága a budai várparancsnok hatalmának árnyékában, annak katonáit táplálva, húzódtott meg a háború viharai közepette. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy Buda, Magyarország fővárosa, a fejlődésnek a feudális kor keretei között megadott lehetőségeitől is megfosztva, Magyarország egyéb területeihez hasonlóan vergődött a Habsburg-uralom katonai és gazdasági kizsákmányolásának igája alatt.

JEGYZETEK

Rövidítések :

Acta adm. cam. — Acta administrationis cameralis

Cam. Adm. — Cameral Administration

Hofb. — Hofbefehle

Exp. — Expeditionen

Corr. mag. — Correspondentiae magistratuales

¹ *Bánrévy György*, Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából. V. köt. Bp. 1936, 242—243.

² *H. Pálffy Ilona*, A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. Domanovszky-Emlékkönyv. Bp. 1937, 476—480.

³ *Hóman—Szekfü*, Magyar történet. 2. kiad. Bp. 1935, IV. köt. 238. és *Mód Aladár*, 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. 7. kiad. Bp. 1954, 66.

⁴ *Hóman—Szekfü* i. m. IV. köt. 242—243.

⁵ *H. Pálffy* i. m. 480, 482—483. és *Pach Zsigmond Pál*, Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952, 80.

⁶ *Bánrévy* i. m. 244—245, 257—258.

⁷ *Bánrévy* i. m. 268—270, közli az instrukció teljes szövegét.

⁸ *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása és közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok (1916) (továbbiakban : Buda város közigazgatása) 481, 487—488. és *Kovács Lajos* A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi vizsgálva. Tanulmányok Budapest múltjából. VIII. köt. Bp. 1940, 30, 32.

⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1688. nov. 8, 17, 26.

¹⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1688. nov. 17.

¹¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. okt. 10.

¹² *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 544.

¹³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1688. nov. 26.

¹⁴ *Kovács Lajos*, A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi vizsgálva. Tanulmányok Budapest múltjából. VIII. köt. Bp. 1940, 29.

- ¹⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1687 (közelebbi dátum nélkül, Puncta et Petita)
- ¹⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1688. nov. 26.
- ¹⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1689. jan. 10. »dieses Orths total ruin verursachet werdtén khann.«
- ¹⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1689. febr. 8.
- ¹⁹ *Hóman—Szekfü* i. m. IV. köt. 248—249.
- ²⁰ *Hóman—Szekfü* i. m. IV. köt. 238.
- ²¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1689. febr. 7.
- ²² *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 585—586. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1689. febr. 20., 24., Küechl levelei Bécsből. Budai tan. jkv. 1689. febr. 20., 24.
- ²³ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 587.
- ²⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1691. ápr. 9.
- ²⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1690. febr. 3, Corr. mag. 1691. márc. 16.
- ²⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1690. febr. 3, Corr. mag. 1691. ápr. 9.
- ²⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1690. ápr. 30, máj. 3. »dass unschuldige Kindt, da das Kindt in mueter Leib taxieret . . . wordten.«
- ²⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1690. április hó.
- ²⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1690 máj. 14.
- ³⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1690 máj. 20. (... wider alle Gerechtigkeith, dass nit allein das arme Landt, sondern auch die bediente die execution leiden müessen.)
- ³¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1690. jún. 7.
- ³² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1691. márc. 16.
- ³³ Orsz. Ltár. Cameral Administration zu Ofen, Hofbefehle. 1691. dec. 6. sz.
- ³⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1692. jan. 26.
- ³⁵ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1692. jan. 2. sz. A megye, Palm, Schweidler levelei is itt találhatóak és Hofb. 1692. ápr. 12. sz.
- ³⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1692. jún. 20.
- ³⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Acta adm. cam. 1692. szept. 22
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1693. febr. 13.
- ⁴⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1692. nov. 8.
- ⁴¹ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen, Hofb. 1693. ápr. 79. sz. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. ápr. 30.
- ⁴² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. jún. 13.
- ⁴³ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1693. máj. 22. sz. és Budai Ltár. Corr. mag. 1693. máj. 2.
- ⁴⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár Acta adm. cam. 1693. máj. 15. Az iratok közt a haditanács átíratának másolata.
- ⁴⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. jún. 13.
- ⁴⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1693. júl. 3. Az iratok közt másolatban a haditanács átírata a bécsi kamarához.
- ⁴⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. aug. 31. Heissler levele másolatban.
- ⁴⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1693. máj. 28. és jún. 14.
- ⁴⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. jún. 16.
- ⁵⁰ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Exp. 1693. szept. 165. sz., 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. júl. 29.
- ⁵¹ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 587.
- ⁵² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portions Lista 1693, 1696. év.
- ⁵³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. dec. 19. és dec. 29.
- ⁵⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1694. febr. 16.
- ⁵⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1694. máj. 24, jún. 19.

- ⁵⁶ L. a 11. sz. jegyzetet.
- ⁵⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1689. nov. 7.
- ⁵⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1690. febr. 3.
- ⁵⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1690. ápr. 27, máj. 12.
- ⁶⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1690. febr. 15.
- ⁶¹ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1691. júl. 6. sz. és 1 sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. jan. 31, márc. 31.
- ⁶² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1692. jan. 26.
- ⁶³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1696. febr. 9.
- ⁶⁴ L. a 7. sz. jegyzetet.
- ⁶⁵ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1689. júl. 23.
- ⁶⁶ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Exp. 1690. júl. 29.
- ⁶⁷ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Exp. 1690. nov. 18. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1690. máj. 12.
- ⁶⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. okt. 5. és nov. 16. *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 596.
- ⁶⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. okt. 10. és dec. 19.
- ⁷⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. nov. 10. és Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1693. okt. 18. sz.
- ⁷¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. nov. 13. és 19.
- ⁷² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1694. dec. 25, 1695. jan. 8, aug. 29.
- ⁷³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1695. szept. 18, 1696. nov. 1.
- ⁷⁴ *Kovács Lajos*, Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idejében. Szentpétery-Emlékkönyv. (továbbiakban : Telekkönyvi rendtartás) Bp. 1938, 211—215.
- ⁷⁵ *Bánvév* i. m. 245. — *Gárdonyi Albert*, Budai középítkezések a XVII. század végén. Historia (1928) (továbbiakban : Budai középítkezések), Pest-budai Emléklapok nov.—dec. 1.
- ⁷⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1691. (Közelebbi nélkül)
- ⁷⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1692. jan. 3.
- ⁷⁸ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen Hofb. 1692. aug. 16. sz.
- ⁷⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1693. júl. 29, Acta adm. cam. 1693. okt. 13, 24.
- ⁸⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1693. nov. 24, 1694. jún. 3. és Corr. mag. 1694. jún. 19.
- ⁸¹ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1694. aug. 9. sz.
- ⁸² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1696. márc. 29.
- ⁸³ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 495.
- ⁸⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Városi számadáskönyvek 1693—94. év. A két fürdőért 1693—1694-ben összesen 142 Ft bért kapott. Ebből kellett volna a fürdőket helyrehozatni.
- ⁸⁵ *Kovács*, Telekkönyvi rendtartás. 28—45.
- ⁸⁶ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 495. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1695. márc. 1. Palm Dávid János kamarai tanácsos jelentésére 1. *Vass Klára*, Buda német utcanévei. Bp. 1929, 30.
- ⁸⁷ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1695. szept. 1. sz.
- ⁸⁸ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Exp. 1695. szept. 35. sz.
- ⁸⁹ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1695. okt. 12. sz. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1695. dec. 15. Vö. *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 495—496.
- ⁹⁰ *Kovács Lajos*, Buda főváros pénzügyei a Rákóczi-szabadságharc idején. Bp. 1937, 5. (továbbiakban : Buda főváros pénzügyei) (Kny. a Domanovszky-Emlékkönyvből.)
- ⁹¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1696. dec. 1.
- ⁹² Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Exp. 1696. aug. 73. sz.
- ⁹³ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1697. jan. 11. sz.

- ⁹⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1697. febr. 5. és *Gárdonyi*, Budai középítkezések . . . 1. és Acta adm. cam. 1699. aug. 29.
- ⁹⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1697. ápr. 12, okt. 11. Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1697. ápr. 8. sz.
- ⁹⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1701. márc. 31.
- ⁹⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1699. okt. 10, 1700. febr. 4.
- ⁹⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1699. nov. 6, 1700. ápr. 21, jún. 3, 1701. szept. 23.
- ⁹⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1697. ápr. 27, máj. 2, aug. 13.
- ¹⁰⁰ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 499—500, 599—600.
- ¹⁰¹ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1698. okt. 13. sz.
- ¹⁰² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1699. jan. 23, jún. 27, 1700. jan. 5, 1703. febr. 12.
- ¹⁰³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portions Lista 1697. és 1698. év.
- ¹⁰⁴ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása . . . 587.
- ¹⁰⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1698. ápr. 30.
- ¹⁰⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Pesti Ltár. Intimata a. a. 701.
- ¹⁰⁷ L. a 86. sz. jegyzetet.
- ¹⁰⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. szept. 15.
- ¹⁰⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1698. ápr. 30, máj. 15, 25,
30. és *Gárdonyi* Buda közigazgatása . . . Századok (1916) 616—617.
- ¹¹⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1698. máj. 12.
- ¹¹¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1698. jún. 21.
- ¹¹² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1699. febr. 19.
- ¹¹³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1699. máj. 5.
- ¹¹⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1699. szept. 15.
- ¹¹⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1699. nov. 13.
- ¹¹⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1701. máj. 4.
- ¹¹⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1701. okt. 24.
- ¹¹⁸ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Exp. 1701. okt. 75. sz.
- ¹¹⁹ *Kovács*, Buda főváros pénzügyei. 7.
- ¹²⁰ L. mindezekre 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. jan. 27. nov. 7. dec. 19. keletű iratokat.
- ¹²¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1703. máj. 25.
- ¹²² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1701. febr. 17.
- ¹²³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. Mag. 1698. szept. 17.
- ¹²⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portioösszeírások 1698. év.
- ¹²⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portioösszeírás 1702. év.
- ¹²⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Pesti Ltár. Intimata a. a. 701.
- ¹²⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portioösszeírások a megfelelő évekből.
- ¹²⁸ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 604—605.
- ¹²⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1697. márc. 28.
- ¹³⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1696. ápr. 21, 1697. jún. 24.
1696. aug. 10.
- ¹³¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. nov. 8.
- ¹³² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1703. jan. 31, febr. 5.
- ¹³³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1708 (Közelebbi nélkül)
- ¹³⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1699. aug. 29, 1701. márc. 5, nov. 8, 1702. jan. 20, febr. 7.
- ¹³⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1703. júl. 18.
- ¹³⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. jan. 26.
- ¹³⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. febr. 6, 10.
- ¹³⁸ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Exp. 1702. febr. 77. sz.
- ¹³⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. dec. 9.
- ¹⁴⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. ápr. 17.
- ¹⁴¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. ápr. 26.
- ¹⁴² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. máj. 11.

- ¹⁴³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1703. ápr. 21. és máj. 16.
¹⁴⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1703. máj. 16. jún. 1.
¹⁴⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1703. máj. 25.
¹⁴⁶ Kovács, Telekkönyvi rendtartás. 221.
¹⁴⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1701. aug. 22.
¹⁴⁸ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1701. szept. 11. sz., 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1701. szept. 29.
¹⁴⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1701. okt. 12.
¹⁵⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. szept. 15.
¹⁵¹ Orsz. Ltár. Cam. Adm. zu Ofen. Hofb. 1702. okt. 24. sz.
¹⁵² Kovács, Telekkönyvi rendtartás. 221.
¹⁵³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. dec. 9.
¹⁵⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portions Lista 1693. és (Portions) Conscriptio 1702. év.
¹⁵⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portions Anschlag 1701. év.
¹⁵⁶ I, 59 1.
¹⁵⁷ Gárdonyi, Buda város közigazgatása. 596.
¹⁵⁸ Gárdonyi Albert, A Krisztinaváros településtörténete. Tanulmányok Budapest múltjából III. köt. Bp. 1934, 25.
¹⁵⁹ Gárdonyi, Buda város közigazgatása. 496.
¹⁶⁰ I, 57 1.
¹⁶¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Portioösszeírások 1698, 1701, 1702. év.
¹⁶² Gárdonyi, Buda város közigazgatása. 589. Gárdonyi ugyan 31 407 Ft 06 kr-ban állapítja meg a város 10 évi tiszta jövedelmét, de ebbe az összegbe nem számította bele a városi különadót.
¹⁶³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1705. okt. 4.
¹⁶⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1705. szept. 19.
¹⁶⁵ I. ezekre Kovács, Buda főváros pénzügyei. 6,13—15. és Mezősi Károly, A fegyverjog (jus armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területeken. Századok (1942) 189—190.
¹⁶⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1705. (közelebbi nélkül).
¹⁶⁷ Gárdonyi Albert, Budapest közállapotai a 18. sz. elején. Kny. a Városi Szemle XXXI. évfolyamából. 5.
¹⁶⁸ Pásztor Mihály, Buda és Pest a török uralom után. Bp. (1935), 171—181. és Kovács, Buda főváros pénzügyei. 13—14, 19.

I. Nagy

DIE STEUERLASTEN VON BUDA IN DER ZEIT VON DER TÜRKENBEFREIUNG BIS ZUM FREIHEITSKRIEG RÁKÓCZIS

Das 1686 von der türkischen Herrschaft befreite Buda kam nicht unter ungarische Oberhoheit, die Stadt erhielt ihre im ungarischen Staatsrecht verbrieften Rechte und die ihr als einer königlichen Freistadt zustehenden Privilegien nicht wieder. Der ehemaligen Hauptstadt Ungarns wurde dasselbe Los zuteil wie den sog. neuerworbenen Gebieten. Ihre Verwaltung vertrauten die Habsburgischen Monarchen Wiener Behörden an, und zwar der Wiener Hofkammer, beziehungsweise einem ihr untergeordneten Organ, der Ofner Kammeradministration; in militärischer Beziehung dem Wiener Kriegsrat. Die Politik des Verwaltungsapparates, der die Verwertung und Ausnützung der von den Türken rückeroberten Gebiete und die österreichische Kolonisationspolitik vorbereitete, hat auch die Entwicklung des vollständig zerstörten Buda, wo das Leben von neuem beginnen musste, schwer beeinträchtigt. Die Bevormundung des behördlichen Le-

bens der Stadt durch die Kammer, die Enteignung der städtischen Benefizien und Einkünfte seitens derselben, hauptsächlich aber die gewaltigen Steuerlasten, welche die Ausbeutung der neuerworbenen Gebiete bezweckten, bildeten unter den damaligen Umständen die grössten Hemmnisse für die Entwicklungsmöglichkeiten des städtischen Lebens.

Die neue, hauptsächlich aus deutschen und serbischen Siedlern bestehende Einwohnerschaft der Stadt widersetzte sich bereits in den ersten Jahren nach der Rückeroberung dieser Regierungspolitik Wiens und begann einen hartnäckigen Kampf für die Rückerstattung der städtischen Privilegien und der damit verbundenen städtischen Einkünfte, doch vor allem für die Abschaffung der drückenden Steuerlasten. Ungefähr zwei Jahrzehnte zähen Kampfes waren erforderlich, damit die Selbstverwaltungsbestrebungen mit dem Erlass des sog. Diploma Leopoldinum im Jahre 1703 zum Siege führten. Diese zwei Jahrzehnte (1686—1705) spiegeln sich auch in der Geschichte Budas als eine durch viel Unbill und Leid gekennzeichnete Epoche der von Wien ausgehenden Unterdrückung wider.

Die Politik der Unterdrückung lastete besonders durch die schweren Steuern auf dem Stadtvolk. Das Fehlen der städtischen Privilegien und die Enteignung der städtischen Nutzungsrechte traf unmittelbar eher den Stadtrat, obzwar mittelbar auch dies auf die Stadtbevölkerung auswirkte. Die Steuern wurden von den Militär- und Kammerbehörden (den Organen der Ofner Kammeradministration) veranlagt. Es gab folgende militärische Steuern und Lasten: der für die Militärverpflegung erhobene Geldbetrag (die Portion), die Versorgung des Militärs in Naturalien (service), und die Einquartierung von Soldaten in Bürgerhäuser. Die von der Ofner Kammeradministration erhobenen Steuern waren der Dreissigstzoll, die Verbrauchssteuer (die Akzise), der Zehent, die Grundbuchtaxen und das Bergrecht (Weinneuntel).

Die Steuern, worunter vor allem die des Militärs besonders drückend waren, brachten die noch nicht voll besiedelte Stadt, die arme Bevölkerung und das kaum in Gang gesetzte Wirtschaftsleben in eine recht unglückliche Lage. Eine Flut von Beschwerden und Eingaben um Steuererlass an die Wiener Kammer, bzw. den Militärbehörden setzte ein und bewirkte, dass Buda im August 1689 auf 5 Jahre von den öffentlichen Lasten befreit wurde. Der Wert der Steuerfreiheit war jedoch nicht allzu gross, konnte doch ihre Gültigkeit trotz ungemein harter Kämpfe und Bemühungen nicht für die ganzen fünf, sondern bloss für vier Jahre, und nur für die Portion und den Zehnt gesichert werden. Von der Militärverpflegung, dem Dreissigstzoll, und der Akzise konnte sich aber Buda auch in den steuerfreien Jahren, also bis 1692, nicht befreien. Mit dem Ende der Steuerfreiheit aber, in 1693 setzte die Besteuerung umso kräftiger ein, und die ungefähr 400 Haushalte zählende Stadt musste jahraus, jahrein eine Portion von 3—4000 Gulden, die drückende Last der Einquartierungen, und der militärischen Naturalienverpflegung, den Zehnt nach der ungefähr 5000 Eimer ausmachenden Weinernte, ausserdem die Konsumsteuer und das Dreissigstel entrichten.

Infolge der schweren Abgaben und Lasten konnte der Wiederaufbau der Stadt nicht in Gang gesetzt werden. Bis 1694 sind fast keine Häuser gebaut worden. Wegen der Enteignung der städtischen Nutzungsrechte — obwohl unter diesen die Warmbäder und die Fährgelder (Stegrecht) von der Kammeradministration der Stadt provisorisch zurückgegeben wurden — und der behördlichen Kontrolle, ist die Erbitterung der Bürgerschaft so gross, dass sich in 1695 die Wiener Hofkammer den Klagen der Ofner Bevölkerung nicht mehr verschliessen kann, sondern sich gezwungen sieht, die Zustände in der Stadt zu untersuchen und gewisse Erleichterungen zu gewähren. Ein Erlass der Wiener Kammer vom September des Jahres 1696 bekräftigt diese Erleichterungen. Gemäss der Verordnung übergibt die Kammer die Warmbäder der Stadt, verspricht die Regelung der Einquartierungen und befreit die Bewohner auf 5 Jahre von der Zahlungspflicht der Konsumsteuer und dem nach den Gereuten abzugebenden Zehnt. Betreffs des für die anderen Grundstücke zu entrichtenden Zehntes, der Portion, des Dreissigstzolls und der Grundbuchtaxen räumt sie aber überhaupt keine Zu-

geständnisse ein. Als Endresultat bringen also auch diese Massnahmen keine Steuerermässigung mit sich.

Auf Grund des Erlasses vom September 1696 macht die Wiener Kammer tatsächlich einen Versuch, die auf die Bewohner ausserordentlich schwer drückende militärische Einquartierungsfrage zu regeln. Nach vielem Hin und Her kommt es zur Übersiedlung der Soldaten der Ofner Garnison aus den Bürgershäusern in die Festungskasernen. Selbst das bedroht aber die Stadt mit der Verpflichtung der Instandhaltung der Kasernen, ja sogar mit dem des Baues neuer Kasernen, der sie nur mit Not durch energische Proteste ausweichen kann. Die Last der Einquartierung ist aber damit nicht vollständig aufgehoben, da die Soldaten der durchziehenden Regimenter auch weiterhin in Bürgershäusern untergebracht werden.

Unter der Kamerallasten wird der Zehnt nach 1696 auch weiterhin nach alter Weise eingefordert. Der Rückstand wächst von Jahr zu Jahr und zeugt von der schwierigen Lage, in der sich die Stadt und ihre Bewohner befinden. In 1696 wird Buda von dem nach den Handelsartikeln zu zahlenden Dreissigstzoll befreit, obwohl es im allgemeinen nicht gelingt, an den Landesmauten dieser Befreiung Geltung zu verschaffen.

Auch im Kampf, den Buda für die Abschaffung der Portion führte, war es nicht glücklicher weggekommen. Der Kammererlass vom September 1696 liess die Frage der Portion, der drückendsten Steuerlast, unberührt. Gerade die Portion und die Militärlasten waren es aber, die nicht nur in Buda, sondern im ganzen Lande die grössten Schwierigkeiten verursacht haben. Die Verzweiflung der Bevölkerung und die Flut von Klageschriften nötigten die Wiener Regierung zur Aufstellung besonderer Behörden, der sog. »Subdelegata Commissionen«, um die Probleme der Militärlasten, der Militärverpflegung und der Streitfragen zwischen Militär- und Zivilbevölkerung zu erledigen. Auch in Buda wurde eine Subdelegata Commissio aufgestellt, die Stadt erhoffte sich viel von ihrer Tätigkeit hinsichtlich der Mässigung der Militärbürden. Diese Erwartungen erfüllten sich aber nicht, denn obzwar diese Behörde die bei der Steuererhebung geübten Missbräuche zum Teil abschaffte, vermehrten sich die Steuerlasten auch während der Tätigkeit der Kommissionen, die auch für deren regelmässige Eintreibung Sorge trugen. Die für Buda festgesetzte Portion betrug im Jahr 1702 schon ungefähr 19 000 Gulden, und das bedeutete das Fünf- bis Sechsfache der in den 1690-er Jahren veranlagten Summen, obwohl sich die Bevölkerung der Stadt seither höchstens vervierfacht hatte. Mit der Portion wurde sozusagen jeder Vermögensteil belastet; das Haus, der Viehbestand, die Getreideernte, das Schankrecht, die Weinfechtung, eine Mühle, oder Spiritusbrennerei, hatten alle besonders festgesetzte Taxen. Eine besonders schwere Gebühr lastete auf der ziemlich bedeutenden, nach 1700 jährlich ungefähr an die 30—40 000 Eimer betragenden Weinernte.

Die Portion bedeutete nicht nur wegen den gesteigerten Militäransprüche eine grosse Last, sondern auch deshalb, weil der Magistrat die sog. Stadtsteuer, welche für städtische Bedürfnisse zu zahlen war, mit der Portion zusammen eintrieb. Diese städtische Steuer, die etwa ein Drittel des jährlichen Portionsbetrages ausmachte, traf vor allem die Serben, obzwar diese ohnehin gewaltige Lasten zu tragen hatten (Zahlung des Schutztalers, der Weinfron). Der Stadtrat ist gezwungen, auch diese Steuer für militärische Zwecke anzuwenden, denn abgesehen von der Portion nahm auch die Verproviantierung der Mannschaften, die dem Militär zu leistenden Fuhrn und Frondienste die materiellen Kräfte der Stadt in Anspruch. Laut dem an die Kaiserin gerichteten Gedenkschreiben, vervielfachten sich bis 1708 die dem Militär geleisteten Dienste auf einen Betrag von beiläufig 100 000 Gulden. Dieser Betrag blieb kaum hinter jenem zurück, der unter dem Titel der Portion eingezahlt wurde. Die wirtschaftliche Lage der Stadt wurde obendrein noch durch Unfug, Willkür und Räubereien der Soldaten, weiters durch Weinschank, Fleischhauerei und durch andere, die Rechte der Stadt verletzenden und mit Steuern nicht belegbaren Handelsbetätigungen der Marketender erschwert.

Weder der Erlass der Wiener Kammer vom J. 1696, noch die Tätigkeit der Subdelegata Commissio hat, mit Ausnahme kleinerer Erleichterungen (wie

Befreiung von der Akzise, Minderung der Einquartierungslast, Regelung der Portionseintreibung), um wesentliches die Steuerpolitik der Wiener Regierung gemildert. Obendrein wurde nach 1700 die Steuerschraube noch mehr angezogen, da Wien infolge des spanischen Erbfolgekrieges und der gärenden Lage im Innern noch mehr Soldaten und weitere Einnahmen benötigte. Jetzt bekommt Buda die drückendsten Steuerlasten auferlegt, unter allem auch mit der Begründung, dass im Jahr 1702 die Dauer der in 1696 bewilligten Steuerbefreiung abgelaufen ist. Demzufolge kommt es nochmals zu einer das bisherige weit übertreffenden Veranlagung der Akzise, welche z. B. im Falle des Weines in einem halben Gulden je Eimer festgesetzt wurde. Die Ofner Kammeradministration trieb nun auch die bisher nicht erhobenen Grundbuchgebühren ein (Grundsteuer, Gebühren für Grundstückskunden), welche rückgehend auf mehrere Jahre zu bezahlen waren und eine beispiellose Bürde für die Einwohnerschaft bedeuteten. Dazu kam noch die Einführung einer neuen Steuer, des Weinneuntels (Bergrecht), das je Viertelweinberg in 1 Gulden 15 Groschen, bzw. in 1 Gulden festgesetzt wurde. Das Ausmass der Besteuerung wird am treffendsten durch die Aufzählung der für das wichtigste Produkt, den Wein, festgesetzten Steuergattungen veranschaulicht. Nach dem Wein musste eine ganze Reihe von Steuern gezahlt werden: Portion, Akzise, Zehnt, Bergrecht, Hutgeld, Weinlesegebühr. In 1702 machte der Betrag der allein aus der Portion und der Weinernte eingelaufenen Steuern ungefähr 57 000 Gulden aus, diese Summe aber übertraf das netto Einkommen von zehn Jahren der Stadt, welches von 1693- bis 1703 bloss auf 40—50 000 Gulden geschätzt werden kann.

Die schonungslose Besteuerung empörte die Stadt aufs äusserste. In ihrer am 9. Dezember 1702 an die Wiener Kammer gerichteten Gedenkschrift führte sie aus, dass die Bezahlung dieser Steuern an die Unmöglichkeit grenze, und falls die Obrigkeit den Untergang der Stadt vermeiden wolle, möge sie den Verhältnissen der Bevölkerung ein grösseres Verständnis entgegenbringen. Diese Erbitterung ist verständlich. Das wirtschaftliche Leben Budas war noch unentwickelt. Die meist aus Handwerkern bestehende Bevölkerung konnte ihr Gewerbe noch nicht genügend ausnützen, Viehzucht und Ackerbau beharrten infolge der engen Gemarkung und der militärischen Bodenbeschlagnehmungen in primitiven Verhältnissen. Einzig der Aufschwung des Weinbaus erhielt die Lebenskraft der Bürger von Buda, gerade dieser Wirtschaftszweig litt aber am meisten unter den unerträglich harten Steuern.

Nicht nur in Buda, sondern auch in den übrigen Teilen des Landes wurde, in vielleicht noch viel höherem Masse, die Unterdrückung durch die Habsburger, welche die Rechte des Ungartums mit Füßen traten, immer unerträglicher, bis letzten Endes diese Politik in 1703 zum Aufstand der ungarischen Nation, zum Ausbruch des von Rákóczi geführten Freiheitskrieges führte. Das bisher über die Steuerlasten von Buda Ausgeführte gehört auch zur Vorgeschichte des Aufstandes. Obwohl sich Buda den Aufständischen nicht anschloss, erfuhr die Stadt eine Änderung ihrer Verhältnisse doch durch den Freiheitskrieg Rákóczis. Um die revolutionäre Unzufriedenheit einzudämmen, erklärte sich die österreichische Regierung bereit, den vier neuerworbenen Städten, also Buda, Pest, Esztergom und Székesfehérvár, die ihnen als königlichen Freistädten zukommenden Privilegien zurückzugeben. Auch materielle Gesichtspunkte spielten bei diesem Schritt der Wiener Regierung eine Rolle. Für die Kriegsoperationen gegen die Aufständischen brauchte sie eiligst Geld und so zeigte sie sich geneigt, gegen die Kostenersatzung der Türkenkriege, der Bezahlung des sog. *ius armorum*, die neuerworbenen Gebiete, unter ihnen auch Buda, in ihre alten Rechte wieder einzusetzen.

Als Folge dieser Massnahmen erhielt Buda in 1703, mit dem Erlass des sog. Diploma Leopoldinum, seine Privilegien als königlichen Freistadt wieder, und in 1705, mit der Bezahlung des *ius armorum*, trat es den faktischen Besitz dieser Rechte an.

Eine wesentliche Änderung bedeutete dies hinsichtlich der Steuern, der städtischen Einkünfte und städtischer Administration. Die Stadt erhielt die bis

dahin von der Kammeradministration verwalteten Einkünfte und von den Steuern die Akzise, die Grundbuchgebühren und das Bergrecht. Die materiellen Verhältnisse der Stadt hatten sich aber bis dahin derartig verschlechtert, dass sie den etwa 8600 Gulden ausmachenden Betrag der Waffenablösung nur mit Hilfe von Anleihen bezahlen konnte. Die Verschuldung, sowie die während des Freiheitskrieges Rákóczis entstandene wirtschaftliche Krise, brachten den Haushalt der Stadt, trotz der wiedererhaltenen Einkünfte, in einen so völlig zerrütteten Zustand, dass am Ende des Freiheitskrieges in 1711 die Stadt Buda und ihre Bevölkerung mit schweren finanziellen Schwierigkeiten zu kämpfen hatte.

Die damalige Bevölkerung Budas, welche den ungarischen nationalen Forderungen noch fremd gegenüberstand und grösstenteils aus Deutschen und aus gegen die Ungarn ausgespielten Serben bestand, schloss sich der Insurrektion, der doch eigentlich auch die entscheidende Wendung im Leben der Stadt zu verdanken war, nicht an. Das diesbezügliche Verhalten der Stadt ändert nichts an der Tatsache, dass Buda, ebenso wie andere Gebiete Ungarns, infolge der Unterdrückung und wirtschaftlichen Ausbeutung seitens der Habsburger, nicht imstande war, den durch die damaligen geschichtlichen Umstände ermöglichten Weg der Entwicklung einzuschlagen.

A mérnöki szervezet kialakulásának előzményei Budán és Pesten

Az 1686-os esztendő a törökellenes felszabadító háború egy rövid szakasza csupán, Buda és Pest történetében azonban döntő évszám. A másfélszázados török megszállás, a 75 napos ostrom s a nyomában maradt mérhetetlen pusztulás a múltnak úgyszólván minden emlékét megsemmisítette. A néptelen romhalmazzá vált városokban teljesen új utakon kellett elindulni az élet megszervezése, a legkezdetlegesebb életfeltételek megteremtése felé.

A két város újra-alapításának körülményei általában, valamint a kérdések túlnyomó többségét illetően részleteikben is ismeretesek. Jelen tanulmány e tekintetben csupán a két város műszaki szervezetének kialakulásával, illetve kialakulásának előzményeivel kapcsolatban óhajt adatokat szolgáltatni. A felszabadulástól a XIX. század első éveigi eltelt több mint száz esztendő folyamán a két fővárosban a legkülönbözőbb műszaki munkálatok váltak szükségessé, s ezek elvégzésére különböző fokú szakmai képzettséggel rendelkező műszaki szakemberek alkalmazására került sor. A fejlődés ütemének megfelelően ezek a műszaki munkálatok a kezdetlegestől haladtak a bonyolultabbak felé. Kezdetben elegendő volt a kevesebb elméleti tudással rendelkező, de a gyakorlatban jól beváló mesteremberek alkalmazása: később már szükségessé vált a magasabb képesítéssel rendelkező mérnökök szolgálatának igénybevétele. Eleinte elegendő volt e mesteremberek, illetve mérnökök időleges alkalmazása, később már megoldhatatlanná vált a műszaki problémák kézbentartása hivatalnoki alkalmazású szakemberek rendszeres munkába állítása nélkül. Ezekben az alapokon épült fel azután a XIX. század folyamán a két város végleges és hivatalos műszaki szervezete, ill. történt meg e szervezet kibővítése és tökéletesítése.

Az 1686. évi ostrom befejeztével a győztes hadsereg — a katonai érdekek szem előtt tartásával — mindenekelőtt a vár erődrendszerének helyreállításához látott hozzá, valamint arra törekedett, hogy a katonaság elszállásolásához szükséges épületeket ideiglenesen helyreállítsa, esetleg új, ilyen jellegű épületeket emeljen. A katonai szempont a haditanács számára elsőrendű volt: a török hatalom még mélyen bent élt az ország területén s Buda birtoka az egész ország birtokát jelentette.